

Sisekaitseakadeemia

Finantskolledž

Indrek Paadik

**VÄLISMISSIOONILT NAASNUD EESTI  
VETERANIDE FINANTSKÄITUMISE RISKID**

Lõputöö

Juhendaja:

Leonore Riitsalu, PhD

Tallinn 2022

SISEKAITSEAKADEEMIA LÕPUTÖÖ ANNOTATSIOON

Finantskolledž	Juuni 2022
Töö pealkiri eesti keeles: „Välismissioonilt naasnud Eesti veteranide finantskäitumise riskid“	
Töö pealkiri võõrkeeles: „Risks in Financial Behavior of Estonian Veterans Returning From a Foreign Mission“	
<p>Lõputöö on koostatud eesti keeles ja koosneb 56 leheküljest. Lõputöö koostamisel on kasutatud 70 allikat.</p> <p>Lõputöö on aktuaalne, kuna veteranide endi sõnul kaasnevad missioonilt naasmisega rahalised raskused. Iga aastaga veteranide kogukond suureneb, seega võib probleemidesse sattuvate veteranide arv kasvada.</p> <p>Uurimisprobleemiks on: millised on lühiajalise kõrgema palga riskid finantskäitumisele välismissioonilt naasnud Eesti veteranil?</p> <p>Lõputöö eesmärgiks on välja selgitada välismissioonilt naasnud Eesti veteranide kogemused ja probleemid lühiajaliselt tavapärasest kõrgema palga teenimisel ning seeläbi teha ettepanekuid võimalike ohtude ennetamiseks.</p> <p>Töö teoreetilises osas antakse ülevaade finantshariduse olulisusest, tuuakse näiteid finantshariduse programmidest teistest riikidest ning uuritakse varasemaid töid antud teemal. Empiirilises osas tutvustatakse meetodikat, analüüsitakse ankeetküsitluse vastuseid, tehakse järeldusi ja ettepanekuid.</p> <p>Autori koostatud küsimustiku vastuste analüüsist selgus, et erinevate raskustega puutub kokku ligi veerand veteranidest. Põhilised finantskäitumise riskid missioonilt naasnud veteranile on: ületarbimine, ebavajalikud laenud, suutmatus kohaneda madalama palgaga, alkoholi liigtarbimine, oskamatus raha enda heaks kasvama panna, tõenäosus rahaliselt petta saada.</p> <p>Soovituseks toodi välja: võimaldada veteranil läbida veebipõhine rahatarkuse õpe.</p>	
Võtmesõnad: rahatarkus, finantsharidus, veteran, finantskäitumise riskid, lühiajaline kõrgem palk.	
Võõrkeelsed võtmesõnad: financial literacy, veteran, risks to financial behaviour, short-term higher remuneration.	
Säilitamise koht: Sisekaitseakadeemia raamatukogu	
Töö autor: Indrek Paadik	
<p>Olen koostanud lõputöö iseseisvalt. Kõik lõputöö koostamisel kasutatud teiste autorite tööd, seisukohad, kirjalistest allikatest ja mujal allikates saadud info on nõuetekohaselt viidatud. Annan Sisekaitseakadeemiale tasuta loa (lihtlitsentsi) minu loodud teose reprodutseerimiseks säilitamise ja elektroonilise avaldamise eesmärgil, sealhulgas Sisekaitseakadeemia raamatukogu digikogusse lisamise eesmärgil kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni. Annan loa teose üldsusele kättesaadavaks tegemiseks Sisekaitseakadeemia veebikeskkonna kaudu sealhulgas Sisekaitseakadeemia raamatukogu digikogu kaudu kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni. Olen teadlik, et nimetatud õigused jäävad alles ka autorile. Kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei riku ma teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse õigusaktidest tulenevaid õigusi.</p>	
Allkiri: (allkirjastatud digitaalselt)	Kommentaar (soovi korral)
Vastab lõputöö nõuetele	
Juhendaja: Leonore Riitsalu	Allkiri: (allkirjastatud digitaalselt)
Kaitsmisele lubatud	
Kolledži direktor: Kerly Randlane	Allkiri: (allkirjastatud digitaalselt)

# SISUKORD

SISSEJUHATUS .....	4
1. FINANTSHARIDUSE VAJALIKKUS VETERANIDELE .....	8
1.1. Finantshariduse olulisus .....	8
1.2. Finantsharidus sõjaväelise väljaõppe osana .....	12
1.3. Lühiajalise kõrge sissetuleku riskid .....	16
2. EESTI VETERANIDE FINANTSHARIDUS .....	19
2.1. Uuringu meetodika ja valim .....	19
2.2. Finantskäitumise riskid missioonilt naasnud veteranidele .....	21
2.2.1. Veteranide sattumine võlgadesse või rahalistesse raskustesse .....	21
2.2.3. Veteranide rahatarkus .....	29
2.3. Järeldused ja ettepanekud .....	34
KOKKUVÕTE.....	39
SUMMARY .....	42
VIIDATUD ALLIKATE LOETELU .....	43
Lisa 1. Ankeetküsitlus .....	51

## SISSEJUHATUS

Alates aastast 1995 on Eesti sõjaväelased käinud välismissioonidel Horvaatias, Bosnia ja Hertsovgoviinas, Liibanonis, Iisraelis, Süürias, Kosovos, Afganistaanis, Iraagis, Makedoonias, Somaalias, Malis, Kesk-Aafrika Vabariigis ja Vahemeres (Kook, 2020). Igale sõdurile, kes taolistest missioonidest osa võtab, omistatakse veterani staatus.

Eestis on 2020. aasta aprilli seisuga 3204 veterani (Kook, 2020). Veteraniks loetakse inimest, kes (Eesti Kaitsevägi, 2021):

- on osalenud kaitseväge koosseisus riigi sõjalisel kaitsmisel;
- on osalenud kaitseväge koosseisus ja rahvusvahelise sõjalise koostöö seaduse alusel kas rahvusvahelisel või kollektiivse enesekaitse operatsioonil;
- on kaotanud püsivalt töövõime kaitseväes teenistusülesannete täitmisel või Kaitseliidu tegevliikmena sõjaväelisel väljaõppel.

Oma teemavalikul soovisin lähtuda sellest, et töö tulemused oleksid huvitavad ning tooksid praktilist kasu praegustele veteranidele või kaitseväelastele, kellest kohe on saamas veteranid. Seepärast pöördusin MTÜ Eesti Kaitseväge Veteranid poole (MTÜ Eesti Kaitseväge Veteranid, 2021) ja arutasin nende esindajatega töö teemat ja fookust. Veteranide esindusorganisatsioon osutas vajadusele uurida ajutise kõrgema palga mõju finantskäitumisele ja missuguseid riske see endaga kaasa toob (MTÜ Eesti Kaitseväge Veteranid, 2021). Tööl on ka praktiline väärtus Kaitseministeeriumi valitsemisala jaoks, sealhulgas näiteks veteranipoliitika kujundamisel.

Töö on aktuaalne, kuna veteranide endi sõnul kaasnevad missioonilt naasmisega rahalised raskused, sest on harjutud kõrgema palgaga ning raske on nii-öelda tavapalgaga hakkama saada (Kasearu ja Truusa, 2016, lk 95). Eesti sõduri teenistustasu koosneb välisriigis missioonil olles kahest osast: palk, millele liidetakse missioonitasu (Kuznetsov, 2019). Konkreetsete missioonitasude koefitsiendid sõltuvad operatsioonipiirkonnast, näiteks Malis ja Afganistaanis on

missioonitasu ligi 90 eurot päevas (Kuznetsov, 2019). Missioonil viibiva kaitseväelase keskmine netopalk on umbes 1000 eurot kuus, sellele lisandub 2800 eurot missioonitasu, seega teenib missioonisõdur kuus keskmiselt 3800 eurot netotasu (Kuznetsov, 2019). Võrdluseks oli Eesti keskmine netopalk 2019. aastal 1162 eurot (Statistikaamet, 2022). Välismissioonilt tagasi tulles on veterani pangakontol tavapärasest suurem summa raha, millega kaasnevad riskid tema finantskäitumisele. Lühiajalise kõrgema sissetuleku tõttu võib muutuda tema elustiil, mis aga hiljem tavapärasele sissetulekutasemele naastes ei ole enam temale jõukohane. See võib viia rahaliste raskuste ning võlgadeni. Samuti ei pruugita suuremaid tulusid arukalt kasutada näiteks oma tuleviku rahaliseks kindlustamiseks. Veteranid hindavad tugitegevustest kõige olulisemaks ümber- ja täiendõpet, mis aitab perekonna materiaalsel heaolu kindlustada (Kasearu ja Truusa, 2016, lk 91). Veteranidest hindab kolmandik oma pere majanduslikku toimetulekut halvaks või väga halvaks (Vilba, 2016, slaid 8). Sealjuures suureneb meie veteranide hulk iga aastaga, mis tähendab, et ka eelpoolkirjeldatud probleemidele tuleb lisa.

Üldise finantskäitumise teemalisi uuringuid ja artikleid on palju. Ühed värskemad tööd on pärit autoritelt nagu Migliaccio (2021), Kubak jt (2021) ja Tibergien (2021). Finantskäitumist käsitlevaid uuringuid, mis keskenduvad veteranidele või sõjaväelastele, võib leida sellistelt autoritelt nagu Elbogen jt (2012), kes uurisid finantsheaolu ja missioonijärgset kohanemist Iraagi ja Afganistaani sõja veteranide näitel. Uuring näitas tugevat seost lähetusjärgse kohanemise ja rahalise heaolu vahel. Analüüs näitas, et veteran, kellel puudus põhivajaduste rahuldamiseks vajalik raha, oli tõenäolisemalt vahistatud, kodutu, kuritarvitas alkoholi ja narkootikume, demonstreeris suitsidaalset käitumist või osales pärast missiooni mõnes agressioonis. Siiski toodi välja ka see, et suurema sissetulekuga, kuid ebapiisavate rahatarkuse teadmistega veteranil läks kokkuvõttes umbes samamoodi, kui väiksema sissetulekuga veteranil, kellel olid head rahatarkuse oskused, rõhutades sellega, kui tähtis on osata nii sissetulekuid hallata kui ka olla rahatark. Montegary (2015) uuris USA sõjaväelaste finantskäitumist ning selle seost võlgadesse sattumisega ning leidis, et päästmaks sõjaväelasi laenuorjusest on üks meede olnud rõhu panemine rahatarkuse õpetusele. Klimašin jt (2021) uurisid

finantsariduse andmist, kui sõjaväelase väljaõppe üht lahutamatu osa ning leidsid, et sõjakoolis on selle aine õpetamine vajalik ja võimalik. Eestis on Riitsalu (2018) ja Riitsalu jt (2018) uurinud noorte ja täiskasvanute finantskirjaoskust üldisemalt, ilma kitsamale segmendile keskendumata. Eesti veteranide toimetuleku kohta tsiviilelus uuris ja võttis tulemused kokku Vilba (2016) ning ootuseid sotsiaalsetele garantiidele ja missioonijärgse eluga kohanemist uurisid Kasearu ja Truusa (2016). Minu töö uudsus seisneb selles, et Eesti veteranide näitel ei ole varasemalt uuritud ajutise kõrgema palga riske, kuigi vajadus selleks on olemas nagu kinnitab MTÜ Eesti Kaitseväge Veteranid.

Uurimisprobleemi püstitan küsimusena: millised on lühiajalise kõrgema palga riskid finantskäitumisele välismissioonilt naasnud Eesti veteranil?

Töös püstitan kolm uurimisküsimust:

1. Kui paljud veteranidest on sattunud võlgadesse või rahalistesse raskustesse?
2. Kas olemasolev väljaõpe valmistab kaitseväelast ette lühiajalise kõrgema palga arukaks kasutamiseks?
3. Kas väljaõppes pakutakse piisavalt finantsaridust või oleks see vaja sinna lisada?

Lõputöö eesmärk on välja selgitada välismissioonilt naasnud Eesti veteranide kogemused ja probleemid lühiajaliselt tavapärasest kõrgema palga teenimisel ning seeläbi teha ettepanekuid võimalike ohtude ennetamiseks.

Lõputöö eesmärgi saavutamiseks püstitasin järgmised uurimisülesanded:

1. Analüüsida teemakohast finantskäitumist ja finantsheolu käsitlevat kirjandust ja esitada näiteid teistest riikidest.
2. Analüüsida veteranide kogemusi, probleeme ja arvamusi nende lühiajaliselt tavapärasest kõrgema palga teenimisel ning nende finantskäitumist.
3. Sünteesida teooria ja empiirilise uuringu tulemusi ning teha ettepanekuid, millised meetmed kasutusele võtta, et parendada veteranide finantskäitumist.

Lõputöö eesmärgi täitmiseks kasutan kvantitatiivset uurimisimeetodit. Õunapuu (2014, lk 58) kirjutab, et kvantitatiivses uurimistöös tegeletakse väliste nähtustega,

mida on võimalik vaadelda ja mõõta ning kus uuritakse inimkäitumist väliselt jälgitavate ja registreeritavate tunnuste kaudu, et välja selgitada põhjuslikud ja korrelatiivsed seosed. Oma töös uurin ma ajutise kõrgema palga riske missioonilt naasnutel. Need riskid võib kategoriseerida välisteks nähtusteks ja neil on väga tugev seos inimkäitumisega, mida ma pärast ankeetküsitluse analüüsimist saan oma töös kirjeldada. Just seepärast valisin meetodiks kvantitatiivse uurimismeetodi.

Andmekogumismeetodina kasutan ankeetküsitlust, kuna see on käepärane meetod, millega ma saan koguda infot veteranide seisukohtade, arvamuste ja kogemuste kohta. Andmeanalüüsimeetodina rakendan statistilist andmeanalüüsi, mis võimaldab andmeid organiseerida ja hiljem neis sisalduvat infot korrastatult ja ülevaatlikult esitada. Valimiks on kõikne valim (Õunapuu, 2014, lk 142), sest kõikne valim langeb kokku populatsiooniga või erineb sellest väga vähe. Minu uuringus osalemiseks piisab, kui vastaja kuulub populatsiooni. Selles uurimistöös on populatsiooniks Eesti kaitseväge veteranid.

Töö koosneb kahest osast. Esimene osa on teoreetiline, kus ma uurin võimalikke lühiajalise kõrgema palga riske varasemates uurimustes ja toon välja veteranidele suunatud finantskäitumise programmid teiste riikide näitel. Teises osas keskendun ankeetküsitluse vastuste analüüsimisele, järelduste tegemisele ning annan ka soovitusi väljaõppe parendamiseks.

# 1. FINANTSHARIDUSE VAJALIKKUS VETERANIDELE

## 1.1. Finantshariduse olulisus

Finantskirjaoskust tõlgendatakse mitmeti. Mõne jaoks on see laiaulatuslik kontseptsioon, mis sisaldab arusaamist majandusest ja sellest, kuidas leibkond otsuste tegemisel peab arvestama neid mõjutavate majanduslike tingimuste ja oludega. Teiste jaoks tähendab finantskirjaoskus fokuseerimist raha mõistlikule haldamisele: eelarve, säästud, investeringud, kindlustus. (Widdowson & Hailwood, 2007, p. 37)

Majanduskoostöö ja Arengu Organisatsioon (OECD) on defineerinud finantskirjaoskust ehk rahatarkust nii: „rahaasjade ja nendega seotud riskide teadmine ja mõistmine, motivatsioon ja kindlus neid teadmisi erinevates olukordades kasutada parandamaks isiklikku ja ühiskondlikku rahalist heaolu ning võimaldamaks majandusel osalemist“ (OECD, 2018, p. 45).

Warmathi (2021, p. 511) järgi on ajalooliselt piirdunud finantskirjaoskuse fookus üksnes finantsmõistete tundmisega ja finantsotsuste tegemiseks vajalike kalkulatsioonidega. Selle aluseks olev eeldus on, et need teadmised toovad kaasa läbimõeldumaid otsuseid, mis toovad kaasa tugevama objektiivse finantsolukorra (Warmath, 2021, p. 511). 2015 aastal avaldatud USA Tarbijate Finantskaitse Büroo raport (*Consumer Financial Protection Bureau* ehk CFPB) ütleb, et rahaline heaolu on see, kui inimene suudab täielikult täita jooksvaid rahalisi kohustusi, tunda end rahaliselt kindlalt tuleviku osas ja suudab teha valikuid, mis võimaldavad elust rõõmu tunda (CFPB, 2015. p. 18).

OECD raportist nähtub, et finantsteadmised on üksikisikute jaoks finantskirjaoskuse oluline komponent, mis aitab neil võrrelda finantstooteid ja -teenuseid ning teha asjakohaseid ja teadlikke finantsotsuseid. Põhiline finantsmõistete tundmine ja arvutamisoskuse rakendamise oskus finantskontekstis, tagab selle, et tarbijad saavad rahaasjades suurema kindlustundega orienteeruda



ning reageerida võimalikele uudistele ja sündmustele, mis avaldab mõju nende rahalisele heaolule. (OECD, 2020. p. 21)

Fernandes jt (2014, p. 1861) kirjutavad, et üks laialt levinud viis rahatarkust edendada on finantshariduse pakkumine. Finantsharidus on rahatarkuse arendamise protsess, mille lõppeesmärk on üksikisikute ja ühiskonna üldise rahalise heaolu suurendamine (Voomets, *et al.*, 2021, lk 131–132). Näiteks lõimitakse finantsharidust koolitundidesse, korraldatakse koolitusi ja koostatakse infomaterjale, kus antakse ülevaade finantskontseptsioonidest, -toodetest ja -riskidest, ning selle kaudu eeldatakse, et inimese teadlikkus suureneb ja läbimõeldud otsuste tegemine pareneb (OECD, 2014, p. 29).

Eesti elanike rahatarkuse edendamise strateegia aastateks 2021–2030 järgi on rahatarkuse edendamine oluline, kuna (Rahandusministeerium, 2021, lk 6):

- see tõstab inimeste kindlustunnet ning õpetab neid, kuidas oma rahaasjadega toime tulla;
- tagab vananeva rahvastiku tingimustes inimeste ootustele vastava elatustaseme;
- inimeste vastutus oma rahaasjade planeerimise eest on järjest kasvavas trendis;
- lihtsamalt kättesaadavad, aga järjest keerukamad finantstooted või -teenused nõuavad tarbijaid, kes nende toimeloogikast aru saavad ja neid kasutada oskavad;
- rahatarkuse taseme tõstmine, piisavad finantsvarud ja kriisiaegsed õiged otsused saavad aidata nt pandeemia või ulatusliku kriisi tekitatud keerukaid finantsilisi olukordi pehendada;
- ettevõtjad saavad rohkem realiseerida oma potentsiaali, teades ja osates kasutada erinevaid rahastusmudeleid, ning pakkuda seeläbi võimalust kapitaliturgude arenguks.

Hiljutises uuringus jõudsid Terrance jt (2021, p. 311) järeldusele, et rahatark inimene ei võta kalleid laene (näiteks kiirlaen), seejuures tõi uuring esile, et suurte intressidega laenude kasutajatel on suurema tõenäosusega puudulikud

finantskäitumise oskused. See rõhutab veelkord rahatarkuse edendamise vajalikust ka meil Eestis.

USA sõjaväe teenistuja jaoks on finantskirjaoskus märkimisväärne probleem. Olenemata sellest, et teenistuja säästab raha samal tasemel kui tsiviilisik, seisab 1/3 teenistujatest ikka vastamisi finantsprobleemidega, kus ei suudeta täita igakuiseid kohustusi ja ainult pooltel USA teenistujatest on kõrvale pandud „musta päeva“ säästud ettenägematute kulude katmiseks. Kõige murettekitavam on, et sõjaväelaste peredel tekib suurem tõenäosus krediitkaardivõlgadeks, kui tsiviilikutel. 36%-l sõjaväelaste peredest oli vähemalt neli krediitkaarti. Tsiviilperedes oli vastav näitaja 26%. Eriti murettekitav on suured võlgnevused just krediitkaardi väljastajatele. Probleemne on ka krediitkaardi võlgnevuste vale majandamine, mille tulemuseks on nii tasude kui ka intresside kuhjumine. (Elbogen, 2015, p. 26)

USA Tarbijate Finantskaitse Büroo uuring rahalise heaolu kohta veteranide seas (Consumer Financial Protection Bureau, 2019, p. 18) tõi välja, et positiivne finantskirjaoskus viib lõpuks välja finantsheaoluni. Kui arendada teenistuja finantskirjaoskust (kuidas ta leiab, töötleb ja kasutab vajaminevat informatsiooni), viib see muutunud finantskäitumiseni, kus teenistuja igapäevased otsused mõjutavad positiivselt tema finantsolukorda, mis omakorda lõpeb finantsheaolu saavutamisega. Samas uuringus leiti veel, et on mitmeid sotsiaalmajanduslikke tegureid, mis on positiivselt seotud finantsheaoluga nagu näiteks kõrgharidus ja maja omamine. Negatiivsete seostena toodi välja õppelaenu võlad, pangaväliste krediitoodete kasutamine, inkassofirma nõuded või laenusoovi tagasilükkamine. (Consumer Financial Protection Bureau, 2019, pp. 18-19)

Finantsharidus isegi lihtsates küsimustes, nagu kuidas koostada eelarvet, vältida finantspettusi, avada pangakonto, taotleda ja hallata laene, kasutada arvete õigel ajal tasumiseks kalendrit ja rakendada raha säästmiseks igapäevaseid strateegiaid, saaks kergesti lisada veteranide koolituskavasse. Empiiriline uuring koos tsiviilosalejatega näitab finantskirjaoskuse programmide kasulikkust säästmise parendamisel ning võlgade ja maksehäirete vähendamisel vihjates sellega, et sarnased tulemused võivad olla ka veteranide seas, kui neile pakkuda nende olukorrale ja vajadustele kohandatud programme. (Elbogen, 2015, p. 27)

Skimmyhorn (2016) uuris isiklike rahaasjade juhtimise kursuse (*Personal Finance Management Course* ehk PFMC) mõju äsja värvatud sõduritele. Kursuse läbisid sõdurid baasõppe ajal ning kursuse mõju hinnati mõni aeg pärast baasõppe läbimist. Skimmyhorn leidis, et on põhjust optimismiks. Kursustel osalemine vähendab esimesel aastal krediidikonto saldot, võlgnevusi ja ebasoodsaid laene ning suurendab säästmist pensioniks. Samas märgib Skimmyhorn, et kursuse mõjud on täheldatavad ainult esimesel aastal, teisel aastal mõjud kaovad. Seepärast soovitab ta finantskirjaoskuse koolitust korrata ning võimaldada sagedamini, kui ühe korra teenistusaja jooksul. (Skimmyhorn, 2016, pp. 14–17)

Suurenenud teadvustamine rahatarkuse õpetamise vajadusest enne ja pärast sõjaväeteenistust võib anda tõhusamaid võimalusi veteranidele ja teistele teenistujatele olla majanduslikult edukad ka pöördumisel tagasi tsiviilellu (Elbogen, 2015, p. 27). Finantshariduse andmisel on konkreetne mõju teenistuja finantskäitumisele nagu näitas Indiana Ülikoolis läbiviidud uuring (Bell *et al.*, 2009, pp. 2–3). See näitas, et sõdurid, kes võtsid finantskäitumise kursusest osa, tõenäolisemalt: võrdlesid laenupakkumisi või kaupu enne ostmist, lugesid raha majandamise kohta ajakirjades, planeerisid kaugemale ette kulutusi, säästsid regulaarselt, omasid pensioniplaane/sääste, maksid ära oma krediitkaardivõlad. Samas kursuses osalejad vähem tõenäolisemalt: hilinesid maksetega, kasutasid liisinguid ning maksid vähem tasusid arvelduskrediidi kasutamise eest.

Veidi uuem uuring (Mottola & Skimmyhorn, 2019, pp. 15–16) võrdles veteranide rahalist heaolu 2015. aastal vs rahalist heaolu 2018. aastal. Uuring tuvastas, et 2018. aasta veteranide rahaline heaolu on kõrgem. Näiteks oli neil vähem raskusi arvete maksmisega, nad kaotasid väiksema tõenäosusega oma töö ja suurema tõenäosusega omasid sääste. Iacovoiu (2018, p. 24) kirjutab oma töös tabavalt, et kuna finantstooted ja finantsteenused on muutumas keerukamateks ja on aina enam laialt levinud, on finantshariduse andmine üha olulisem.

Kokkuvõtteks on üks laialt levinud viis rahatarkust levitada finantshariduse pakkumine (Fernandes *et al.*, 2014, p. 1861). Finantsharidus on rahatarkuse arendamise protsess, mille lõppeesmärk on üksikisikute ja ühiskonna üldise rahalise heaolu suurendamine (Voomets, *et al.*, 2021, lk 131-132). Selgus, et rahatark

inimene võtab väiksema tõenäosusega kalleid laene (Terrance *et al.*, 2021, p. 311) ning et positiivne finantskirjaoskus viib lõpuks välja finantsheaoluni (Consumer Financial Protection Bureau, 2019, p. 18). Kui arendada teenistuja finantskirjaoskust, viib see muutunud finantskäitumiseni, kus teenistuja igapäevased otsused mõjutavad positiivselt tema finantsolukorda, mis omakorda lõpeb finantsheaolu saavutamiseega. Kuigi Elbogen (2015, p. 27) ja Bell *et al.* (2009, pp. 2–3) leiavad, et rahatarkuse programm võib anda häid tulemusi ka veteranide seas, siis tasub meeles pidada, et Skimmyhorni (2016, pp. 14–17) järgi kaob rahatarkuse õppe mõju aastaga pärast õpet. Järelikult oleks vaja rahatarkuse õpet läbi viia iga-aastaselt.

## **1.2. Finantsharidus sõjaväelise väljaõppe osana**

Erinevaid rahatarkuse programme, mis on konkreetselt suunatud sõjaväelastele, võib leida näiteks USA-st, Suurbritanniast ja Venemaalt. USA armee kodulehel (U.S. Army, 2021) on kirjeldatud finantshariduse vajalikkust nii: korras rahaasjad aitavad tõsta sõduriperede heaolu ja sõduritel endil täita paremini sõdurikohust. Suurenenud finantsprobleemid mõjutavad sõjaväeperekonna valmisolekut teenida oma riiki. Rahatarkuse koolitus annab võimaluse säilitada rahalist heaolu ja vastupidavust, võttes aluseks kõigi rahaliste kohustuste täitmise, jõukuse loomise, rahalise heaolu ning pensionipõlve kindlustamise. (U.S. Army, 2021)

USA finantshariduse nõukoja kodulehel (National Financial Educators Council, 2016) on kirjas, et valitsus näitas oma pühendumust sõjaväelaste rahatarkuse tõstmisel sellega, et võeti vastu seadus USC § 992 *Consumer Education: Financial Services*, millega muudeti alates 2016. aasta juulist vastav koolitus kõigile USA armee teenistujatele kohustuslikuks. Seadus sätestab, et sõjaväelased läbiksid oma karjääris olulistel ajahetkedel finantskoolituse järgnevalt: sõduri baaskursuse ajal; esimesse töökohta saabumisel; pärast iga töökohavahetust; juhtimisalaste koolituste läbimise käigus; enne pensionifondi investeerimist; edutamisel ning enne missioonile minekut või vahetult sellele järgneval perioodil. Finantsharidust pakutakse ka igal teenistujale olulisel suuremal elusündmusel, näiteks abielu,

lahutus, esimese lapse sünd, invaliidistumine või haigusseisund, mis ei võimalda teenistust jätkata. Koolitusel läbitakse kohustuslikus korras teemad nagu erinevad kindlustused (elu-, ohvri-, tervise- jne kindlustus), investeerimine, pangandus, laenud, eelarve, just sõjaväelastele mõeldud tooted nagu säästude kokkuhoiuplaan või toitjakaotushüvitise plaan ning pensionimaksed. Lisaks kõigele eelpooltoodule näeb seadus ette, et finantsnõustamisteenused oleksid nõudmisel kättesaadavad kõigile kaitseväelastele ja nende abikaasadele. Neid teenuseid pakuvad nõustajad, kes on oma hariduse, koolituse või kogemuste toel kvalifitseeritud, et pakkuda relvajõudude liikmetele kasulikku finantsnõustamist. Nõustajatel ei tohi olla huvide konflikte ja nad peavad üles näitama pühendumust, võimaldades sõjaväelastele ja nende abikaasadele kasulikku nõustamist finantsteenuste ja nendega seotud turundustavade kohta.

USA kaitseministeeriumi uudiste veebileht, (Military On Source, 2020) toob välja mitmesugused programmid ja võimalused, mida armee oma teenistujatele pakub. Rahatarkust saab näiteks õppida omas tempos ja endale sobival ajal tänu programmile *MilLife Learning* (Military On Source, 2021). Teenistuja peab tegema endale kasutajakonto ja võib alustada õppimisega. Koolitusel läbitakse teemad nagu panga- ja krediitiasutuste teenused; isikliku eelarve tegemine; rahaliste eesmärkide seadmine; laenude kasutamine ja kuritarvitamine; tarbija õigused ja kohustused; kindlustused; lapse sünd; missioonile-, õppima- või pensionile mineku planeerimine. Lisaks on olemas programmid nagu *Military Saves* (Military Saves, 2021), *The Savings Deposit Program* (Defense Finance and Accounting Service, 2021), *Thrift Savings Plan* (Thrift Savings Plan, 2021) ja *The Military Consumer Plan* (Military Consumer, 2021). *Military Saves* on loodud selleks, et aidata teenistujatel koostada säästuplaani ja saada teavet üldise rahalise heaolu kohta. *The Savings Deposit Program* annab parasjagu missioonil viibivale teenistujale võimaluse koguda oma säästud määratud säästukontole, mis teenib 10 protsenti intressi kogu kasutuselevõtu kestuse jooksul. *Thrift Savings Plan* võimaldab säästa pensioniks ja vähendada jooksvaid makse. *The Military Consumer Plan* kampaania loodi selleks, et aidata teenistujatel ja nende peredel saada teadlikumateks tarbijateks ning vältida levinud finantspettusi, mis on suunatud just sõjaväeringkondadele. Ka finantsnõustajate leidmiseks on loodud eraldi veebileht

*Military Installations* (Military Installations, 2021), mis aitab leida sobiva nõustaja teenistujale kõige lähemast kohast.

Briti armee koduleht (Army, 2020) kirjutab, et sõjaväel on kohustus aidata oma personalil saada rahaliselt teadlikumaks ja kindlustatumaks, seetõttu on teenistujatele ja nende peredele saadaval lai valik häid finantsharidusprogramme, -vahendeid ja -nõuandeid. Teenistujate ja nende perede aitamiseks on loodud *The Royal British Legion* (The British Legion, 2021), mis tegeleb maaväe, õhuväe, mereväe, veteranide ja nende perede toetamisega. Üheks toetusmeetmeks on pakkuda finantsalast nõustamist võlgades vaevlevatele sõduritele ning aidata nende peredel oma sääste ja eelarvet planeerida, samuti antakse nõu sõjapensioni ja kompensatsioonimeetmete kohta. Väga kasulik abivahend sõjaväelastele, veteranidele, nende peredele ja tsiviilteenistujatele on *Discover my Benefits* (Discover my Benefits, 2022). See tööriist aitab isikul välja selgitada, millistele hüvitistele ja soodustustele on tal riigiteenistujana õigus.

Lisaks toetab Ühendkuningriigi kaitseministeerium kolme krediidiühistut, et need ühendaksid jõud ja muudaksid säästmise lihtsamaks ning laenu relvajõududele ja nende veteranidele taskukohasemaks. Need on *Plane Saver Credit Union*, *London Mutual Credit Union* ja *Police Credit Union*. Need krediidiastused saavad enne palga kohale jõudmist teenistuja kontole igakuiselt teha mahaarvamisi, mis muudab säästmise või laenu tagasimaksmise lihtsaks ja stressivabaks. (Joining Forces, 2021)

*Services Insurance and Investment Advisory Panel* (SIIAP) on Briti kaitseministeeriumi tunnustatud ja reguleeritud kindlustus-, investeerimis- ja hüpoteeklaenuettevõtete nõuandekogu, mis on spetsialiseerunud Tema Majesteedi Kaitsejõudude liikmete nõustamisele ja teabe andmisele (SIIAP, 2022a). Pakutakse tooteid nagu hüpoteeklaenu, pensioni skeemid ja elu-, liiklus-, õnnetus- ning reisikindlustus (SIIAP, 2022b).

Finantsnõustamist ja tooteid pakub veel mittetulundusühing *Military Foundation*. Ka nemad pakuvad samu tooteid, mida SIIAP, kuid lisaks on veel näiteks võimalus osta kinnisvara 25 000 naela ulatuses intressimakseteta 10 aasta jooksul (Forces Mutual, 2022a), *My Sovereign Investment* (ISA) annab maksusäästliku võimaluse

investeerida tulevikku (Forces Mutual, 2022b) ning veel võimaldab ühing katta kulutused tervishoidu (Forces Mutual, 2022c).

Ka Vene Föderatsiooni relvajõud on tegemas pingutusi, et nende teenistujad oleksid pädevamad rahatarkuse teemadel. Nii sõlmis Vene Kaitseministeerium 2018. aastal pikaajalise lepingu PSB pangaga sõjaväelaste finantskirjaoskuse parandamiseks. PSB viib selle lepingu raames ellu spetsiaalset sõjaväelastele mõeldud väljaõppeprogrammi, käib väeosades koolitamas, annab finantskonsultatsioone riigi relvajõudude isikkoosseisule ja mõõdab ka nende finantskirjaoskuse taset. (Министерство обороны Российской Федерации, 2018)

Projekti raames antavates loengutes käsitletakse elanikkonna finantskirjaoskuse parendamise ning isiklike rahaliste vahendite efektiivse juhtimise põhimõtteid ja eraisiku laenukoormuse kontrolli. Erilist tähelepanu pööratakse küsimusele, kuidas mõjutab teenistujate finantskirjaoskus nende motivatsiooni, psühholoogilist mugavust ja efektiivsust tööülesannete täitmisel. (ПСБ, 2021)

PSB pank on lisanud ka sotsiaalmeedia platvormile *YouTube* spetsiaalselt sõjaväelastele mõeldud selgitavad ja lühikesed õppevideod (ПСБ, 2022a), kus käsitletakse laenude võtmist, krediitkaartidega seonduvat, refinantseerimisi, säästmist ja muud rahatarkusega seonduvat.

Lisaks loengutele ja seminaridele on rahatarkuse õpetamisele lähenetud väga innovatiivselt. Näiteks PSB panga toodete ja teenuste arenduskeskuse direktor Jekaterina Matvejeva mainib intervjuus *Красная звезда*-le (Савин, 2020), et kasutatakse ka mänguformaate sõjaväelaste väljaõppeks, samuti viiakse väeosades läbi erinevaid rahateemalisi seikluslikke *quest'e* ehk simulatsiooniharjutusi. Siinkohal võib tuua näitena spetsiaalselt loodud koolitusrakenduse "*Финансовый канёр*" (ПСБ, 2022b) ehk eesti keeles „finants-sapöör“. Samas intervjuus lisab Matvejeva, et tulevikus on plaanis sõdurite seas regulaarselt läbi viia rahatarkuse uuringuid ja täiustada oma õppemeetodeid ja toodete valikut.

Seega selgus, et erinevaid rahatarkuse programme leidub nii USA, Suurbritannia kui ka Venemaa armeedes. Kõige rohkem pingutusi selles vallas on teinud USA, kes on vastu võtnud seaduse rahatarkuse tõstmiseks enda teenistujate seas (USC §

992 *Consumer Education: Financial Services*). Seetõttu on ka erinevaid programme USA-s palju rohkem kui mujal. Eesti veteranide jaoks võiks kõige paremini sobida rahatarkuse veebiõpe nagu seda on *MilLife Learning* (Military On Source, 2021), kus veteran võib läbida koolituse omas tempos ja endale sobival ajal. Suurbritanniast tasub esile tuua SIIAP-i tegevuse erinevate kindlustuste pakkumisel ning *Discover my Benefits* (Discover my Benefits, 2022), mis informeerib teenistajat, millistele hüvitistele ja soodustustele on tal õigus. Tasub ka meeles pidada Venemaa innovatiivset lähenemist rahatarkuse õpetamisele pakkudes *quest-tüüpi* mänguformaati (ПЦБ, 2022b), mida annaks ka meil siduda näiteks orienteerumise õppega.

### **1.3. Lühiajalise kõrge sissetuleku riskid**

Suure rahasumma äkiline omandamine, mida nimetatakse "rikkusšokiks" (*wealth shock*), võib põhjustada ootamatuid negatiivseid tagajärgi ja tegelikult isegi suuremat õnnetuse tunnet oma niinimetatud kasusaajates (Sherman, *et al.*, 2020, p. 117). Rikkusšoki mõju inimesele uurisid loteriivõitjate kaudu Sherman jt (2020). Nad koostasid õnne kõikumise mudeli, kogetud tegevuste kasulikkuse kaudu pärast loteriivõitu ning avastasid, et kui võitja otsustab olla rohkem materialistlik ja vähem aktiivne, siis mudel ennustab, et tõenäoliselt väheneb tema soov kulutada aega ja jõuvarusid sellele, et säilitada kasulikkuse vahendeid töö (töökäimise) või produktiivse vaba aja kaudu. Selle tulemus on, et inimese kogetud kogukasulikkus väheneb, sest kasulikkust tajutakse teisiti, kuna inimese tegevuste ja esemete eeldatavat kasulikkust sisemiste vajaduste rahuldamisel ei väärtustata sama palju kui tegevuste ja esemete kasulikkust väliste vajaduste rahuldamisel. Sherman jt (2020) lisavad, et rikkusšokk võib tõrjuda välja kalduvuse investeerida mitterahalistesse vahenditesse (näiteks enda harimine). Mudelit võib rakendada ka muudel juhtudel lisaks loterii võitmisele, kus üksikisikud kogevad rikkusšokki. Näiteks võib see kehtida inimeste käitumise kohta, kes pärivad suure summa raha, kes ehitavad maja ja müüvad selle siis kalli hinnaga, või inimesed, kes valivad ühekordse väljamakse oma pensionifondist. (Sherman, *et al.*, 2020, p.130)



Raschke (2019, pp. 217–218) uuris loteriivõidu mõju füüsilisele ja vaimsele tervisele ning leidis, et loteriivõitjad kirjeldavad kaheksa protsendipunkti võrra tõenäolisemalt oma tervislikku seisundit halvana. See tuleneb rikkusšoki negatiivsetest mõjudest vaimsele tervisele. Inimesed tunnevad end vähem lõdvestunult ja tasakaalukalt ning rohkem melanhoolsemana kui tavaliselt. Siiski kirjutab Raschke oma uurimuses, et negatiivsed mõjud on ajutised ja enamasti ei kesta rohkem kui aasta pärast võitu. Ta lisab, et negatiivsed mõjud tabavad tavaliselt madalama haridustasemega ja madalama finantskirjaoskusega indiviide.

Walstad jt (2017, p. 101) tõid oma uurimistöös välja, et sõjaväelastel, kes on missioonil, on ainulaadne rahaline olukord. Nad võivad olla aastaid kodust eemal lähetuses, kogudes samal ajal igakuist palka ja kulutades sellest sissetulekust sageli vähe. Peale koju naasmist võib selline suur summa soodustada ületarbimist ja üle jõu käivate võlgade kogunemist, mis võivad põhjustada rahalisi raskusi. Veel toob ta välja, et sõjaväepered peavad hakkama saama ühe oma liikme pika eemalviibimisega igapäevastest finantsotsustest, mis võib kaasa tuua rahaliste raskuste tekkimise nii pereliikme eemalviibimise ajal kui ka pärast tema tagasitulekut koju.

USA-s läbiviidud uuringus (Frank, 2019) selgus, et sõjaväeteenistusega seotud rahalist stressi mainivad rohkem kui mis tahes muud sõjaväelaste perekonnaprobleemi veteranide abikaasad (54%) ja veteranid (44%).

Ühe suurima probleemina sõjaväelase perele tõi Montegary (2015, p. 653) välja krediitkaardi võlad. Üle 25% sõjaväeperedes on krediitkaardi võlad, mis ületavad 10 000 dollarit ja üle 10% peredest on neid võlgu isegi üle 25 000 dollari. Paljud neist peredest tunnistasid, et nad tegid ainult minimaalseid tagasimakseid krediitkaardile. Isegi häirivam on see, et vähemalt üks viiest teenistujast on võtnud kiirlaenu. Sellised laenud, kirjutab Montegary, on tavaliselt ebamõistlike intressidega ning tagasimakse periood on isegi alla kuu. Madalamate auastmetega sõjaväelaste seas on taoliste laenude võtmine suhtele üks kolmest võtab laenu. Lisaks ütlesid 25% teenistujatest, et nad on aeg-ajalt oma arvelduskontod miinustesse ajanud ning sellega seoses pidanud maksma viiviseid ja trahve. (Montegary, 2015, p. 653)

Statistiliselt on USA veteranide kodutus seotud otseselt raha ebaõige majandamisega, näiteks krediitkaardi ülekasutamisega, õigeaegselt arvete mitte maksmisega või petuskeemi ohvriks langemisega. Vähemalt üks raha ebaõige majandamise juhus aasta jooksul esines 30%-l veteranidest, kes uuringus osalesid. (Elbogen, 2015, p. 26)

Kaseraru ja Truusa (2019, lk 95) kirjutavad, et veteranide endi sõnul kaasnevad missioonilt naasmisega rahalised raskused, sest on harjutud kõrgema palgaga ning raske on nii-öelda tavapalgaga hakkama saada. Ka Eesti veteranid tulevad koju väga suure summaga pangakontol, kuna missioonil pole seda raha mujal kulutada, kui suuremate baaside poed. Siin võib paralleele tuua näiteks lotovõitjatega, kes on ühtäkki palju rikkamad, kui varem. Hankins jt (2011, p. 969) kirjutavad, et inimesed, kellel enne võitu olid juba laenu ja võidusummast oleks piisanud, et laenudest täielikult lahti saada, pigem lükkavad enda pankrotistumist edasi, kui hoiavad selle sootuks ära.

Kokkuvõttes võib ajutiselt teenitud suurem summa mõjuda saajale hoopis negatiivselt ning põhjustada hoopis suuremat õnnetuse tunnet (Sherman, *et al.*, 2020, p. 117). Rikkusšoki negatiivset mõju uurides leidis Raschke (2019, pp. 217–218), et näiteks loteriivõitjad kirjeldavad kaheksa protsendipunkti võrra tõenäolisemalt oma tervislikku seisundit halvana ning et negatiivsed mõjud tabavad tavaliselt madalama haridustasemega ja madalama finantskirjaoskusega inimesi. Veterane silmas pidades tõi Walstad jt (2017, p. 101) oma uurimistöös välja, et koju naastes võib missioonil teenitud suur summa soodustada ületarbimist ja üle jõu käivate võlgade kogunemist, mis võib põhjustada rahalisi raskusi. Seda kinnitavad ka meie veteranid öeldes, et tavapalgaga on raske kohaneda (Kaseraru ja Truusa, 2019, lk 95).

## **2. EESTI VETERANIDE FINANTSHARIDUS**

### **2.1. Uuringu metoodika ja valim**

Uuringu eesmärk on välja selgitada välismissioonilt naasnud Eesti veteranide kogemused ja probleemid lühiajaliselt tavapärasest kõrgema palga teenimisel ning seeläbi teha ettepanekuid võimalike ohtude ennetamiseks.

Eesmärgi täitmiseks valisin kvantitatiivse uurimismeetodi, kus Eesti Kaitseväge veteranid said anonüümselt täita minu poolt koostatud ankeetküsimustiku (vt lisa 1). Kvantitatiivses uurimistöös tegeldakse väliste nähtustega, mida on võimalik vaadelda ja kus uuritakse inimekäitumist väliselt jälgitavate ja registreeritavate tunnuste kaudu, et välja selgitada põhjuslikud ja korrelatiivsed seosed (Õunapuu, 2014, lk 58). See metoodika on uurimiseesmärgi saavutamiseks sobiv, sest uuritav nähtus (ajutise kõrgema palga risk finantskäitumisele) on objektiivselt ja kvantitatiivselt hästi mõõdetav ja kirjeldatav.

Valisin andmekogumismeetodiks ankeetküsitluse (vt lisa 1), sest Kidron (2007, lk 74) on välja toonud, et ankeet on käepärane meetod, millega saab uurida katseisikute teadmisi, käitumismotiive ja materiaalsel olukorda ning ankeediga saadud andmestikku võib vaadelda uuritavate soo, vanuserühmade, elukoha ja teiste objektiivsete näitajate lõikes. Ka Hirsjärvi jt (2004, lk 166) on välja toonud, et ankeetküsitlusega saab koguda andmeid inimeste teadmiste suhtumiste ja käitumiste kohta. Ankeetküsitlus on anonüümne, mis annab suurema kindluse vastuste aususes. Ankeetküsitlus on sobivaim meetod uurimistöo eesmärkide täitmiseks, sest see võimaldab koguda kvantitatiivselt andmeid veteranide kogemuste kohta ajutise kõrgema palga saamisel ning need kogemused hiljem ka kompaktselt ja ülevaatlikult esitada. Ankeet koosnes viiest osast (vt lisa 1). Esimeses osas kogusin infot veterani sõjaväelise tausta kohta (ankeedis küsimused 1–4). Teises osas palusin vastata küsimustele, mis puudutasid veteranide finantskäitumist pärast missiooni, et saada vastus võimalike käitumisriskide kohta (ankeedis küsimused 5–16). Kolmas osa puudutas küsimusi väljaõppe kohta (ankeedis küsimused 17–22). Neljandas osas selgitasin välja veteranide rahatarkuse taseme kasutades viit rahvusvaheliselt valideeritud (OECD, 2018, p. 29) ja Eesti

Rahandusministeeriumi tellimusel 2019. aasta rahatarkuse uuringus kasutatud küsimust (Turu-uuringute AS, 2019) (ankeedis küsimused 23–27). Viiendas osas kogusin infot üldiste taustaandmete kohta (ankeedis küsimused 28–35).

Küsitluse valimiks on kõikne valim, sest uurimuses osavõtmiseks piisab, kui vastaja kuulub populatsiooni ehk veterane ei küsitleta juhuslikkuse, soo, vanuse ega millegi muu alusel, määravaks on ainult see, et küsitletav oleks veteran. Kõikse valimiga on tegemist juhul, kui uuritakse ja mõõdetakse populatsiooni kõiki objekte (Õunapuu, 2014, lk 142). Kõikne valim langeb kokku populatsiooniga või erineb sellest väga vähe. Populatsioonis on ca 3300 veterani (MTÜ Eesti Kaitseväge Veteranid, 2021).

Küsitluse ankeet edastati 25.01.2022 MTÜ Eesti Kaitseväge Veteranid koostööisikule, kes omakorda edastas küsitluse veteranidele. Ajavahemikus 10.01–20.01.2022 viidi läbi testküsitlus, et veenduda ankeedi arusaadavuses ning kõrvaldada võimalikud tõrked. Testküsitlusele vastas 7 veterani, kes andsid hiljem tagasisidet ankeedi kitsaskohtadele. Tagasiside tulemusena kõrvaldasin mõned tehnilised tõrked ja parandasin sõnastust üheselt mõistetavamaks.

Küsitlus viidi läbi veebikeskkonnas Google forms platvormil. Ankeet oli vastamiseks avatud alates 25.01.2022 kuni 18.02.2022 ning vastajaid oli 201 veterani. Andmeanalüüsi tabelid ja joonised koostasid kasutades Exceli programmi. Saadud tulemused esitan kasutades kirjeldavat statistikat. Kirjeldav statistika koondab ja kirjeldab andmeid lugejate jaoks, kasutades statistilisi sagedusi, protsente, keskmisi väärtusi ja suurusjärjestusi (Kara, 2019, p. 61). Kirjeldava statistika eesmärk on andmete organiseerimine ning andmestikus sisalduva informatsiooni kompaktne ja ülevaatlik esitamine (Õunapuu, 2014, lk 184).

Seoseid rahatarkuse ja veteranide teiste tunnuste vahel uurin erinevate veteranide gruppide rahatarkuse keskväärtuste võrdlemise teel, kusjuures grupid moodustasin veterani järgmiste tunnuste põhjal: auaste, vanus, haridustase, sissetulek, kiirlaenu tarbimine, võlgadesse ja raskustesse sattumine. Lisaks võrdlen ka veteranide rahatarkuse keskväärtust Eesti üldpopulatsiooni rahatarkuse keskväärtustega gruppides nagu vanus, sissetulek ja haridustase.

Veteranide rahatarkuse hindamisel andis iga õige vastus 1 punkti, kõik muud vastused andsid 0 punkti. Seega oli maksimaalselt võimalik saada 5 punkti. Tasub mainida, et antud tulemusi piirab see, et need pole saadud enne esimest missiooni, vaid kajastavad veterani praeguse hetke rahatarkust, mis võis aastatega pärast missiooni märgatavalt suureneda. Alljärgnev tabel näitab, kuidas hindasin punktide põhjal rahatarkuse taset. Selgitava märkusena pean lisama, miks ei ole tabelis hinnatud kõigile küsimustele õigesti vastanud hindega „väga hea“. Nimelt tegu on niivõrd baasteadmiste tasemel küsimustega, et nende põhjal kellelegi rahatarkuse taseme „väga hea“ hindeks andmine oleks ekslik.

Tabel 1. Rahatarkuse taseme määramine (autori koostatud)

PUNKTID	RAHATARKUSE TASE
5	Hea
4	Rahuldav
3	Puudulik
2	Halb
1 ja 0	Puudub

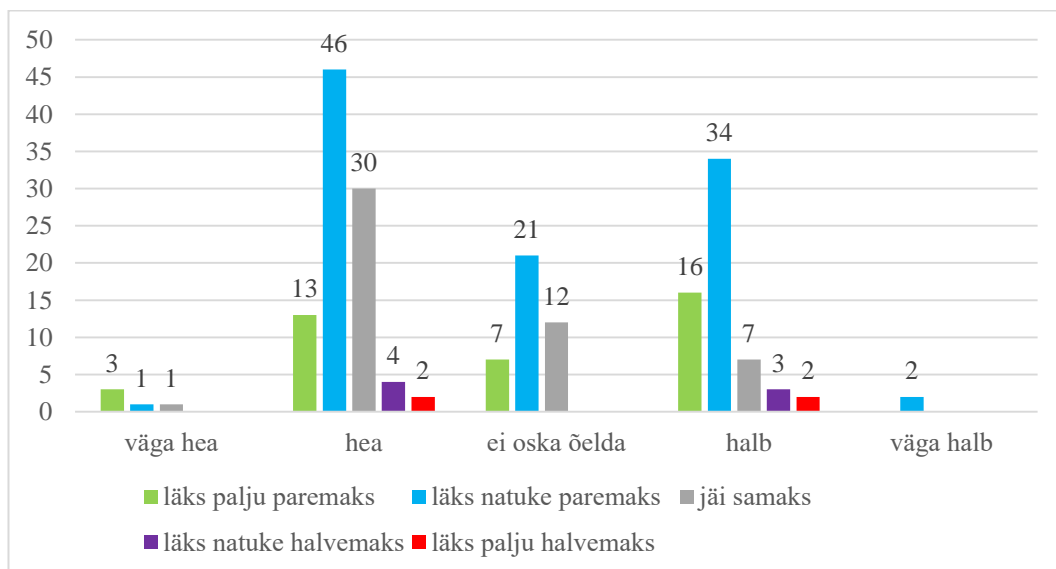
Ankeedile vastas 201 veterani, mis moodustab umbes 6% tervest populatsioonist. Vastajatest 95,5% olid mehed ja 4,5% naised. Keskmine vanus oli natuke alla 38 eluaasta. Vastajatest 66,7% olid omandanud keskhariduse, 12,9% kõrghariduse, 10,9% rakenduskõrghariduse ja 9,5% põhihariduse. 51,2% vastajatest töötab praegu Kaitseväes, 35,5% on palgatöölised, 10,9% ettevõtjad, 6% ametnikud ja 3% kaitsepolitseinikud. Keskmine vastaja on käinud kokku 2,5 missioonil.

## 2.2. Finantskäitumise riskid missioonilt naasnud veteranidele

### 2.2.1. Veteranide sattumine võlgadesse või rahalistesse raskustesse

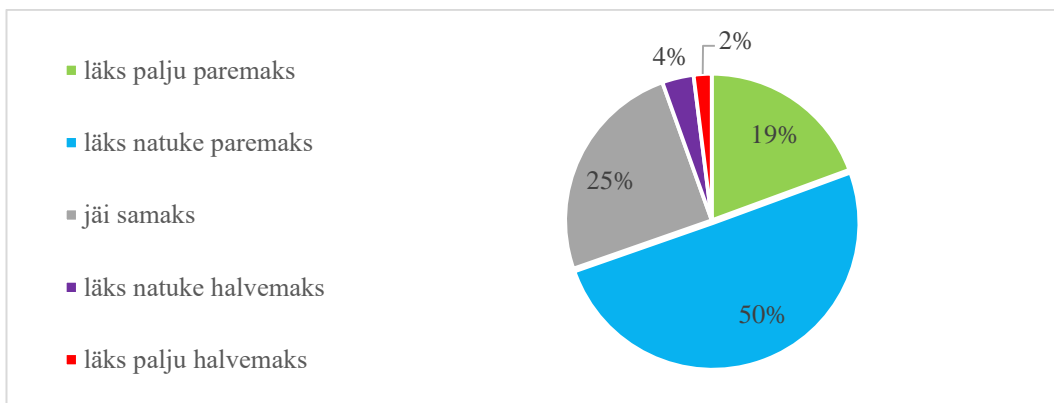
Järgnevalt analüüsin ankeetküsitluse (vt lisa 1) tulemusi. Ankeetküsitluse küsimused 5–16 olid suunatud sellele, et teada saada, kui paljud veteranid on pärast missioonilt naasmist ajutise kõrgema palga tagajärjel sattunud rahalistesse raskustesse või võlgadesse. Joonis 1 näitab, kuidas muutus veteranide rahaline

olukord aasta pärast esimest missiooni. Neid, kes kirjeldasid oma rahalist olukorda enne esimest missiooni, kui „väga hea“, oli kokku kõigest 5 ehk 2,5% vastanutest. Neist kolme veterani olukord muutus palju paremaks, ühe olukord läks natuke paremaks ja ühel jäi samaks. Veterane, kes enne missiooni kirjeldasid oma rahaseisu, kui „hea“, oli kokku 95 ehk 47,3% vastanutest. Neist 13 olukord läks palju paremaks, 46 olukord natuke paremaks, 30 olukord jäi samaks, nelja veterani olukord läks natuke halvemaks ja kaks veterani vastas, et rahaline seis läks palju halvemaks. Neid, kes enne missiooni ei osanud öelda oma rahalise seisukorra kohta midagi, oli 40 ehk 19,9%. Selles kategoorias hindas aasta pärast missiooni enda olukorda palju paremaks seitse, natuke paremaks 21 ja samaks 12 veterani. „Halvaks“ hindas oma olukorda 59 veterani ehk 29,4%. Neist 16 olukord läks palju paremaks, 34 olukord natuke paremaks, seitsmel jäi kõik samaks, natuke halvemaks läks kolmel ja palju halvemaks kahel veteranil. Kaks veterani, kes hindasid oma rahalist olukorda enne missiooni, kui „väga halb“ vastasid, et pärast missiooni läks olukord natuke paremaks.



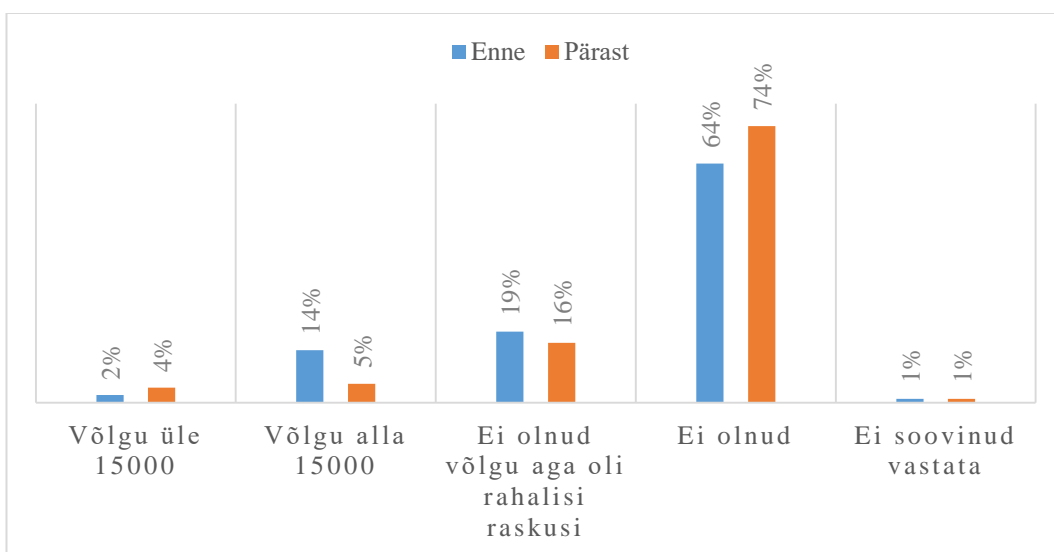
Joonis 1. Veteranide rahalise olukorra muutus aasta pärast esimest missiooni (autori koostatud)

Kokkuvõtvalt võib öelda, et 69%-l veteranidest rahaline olukord paranes, 25%-l jäi olukord samaks, kusjuures 4%-l neist jäi „halb“ olukord samaks ja 6%-l vastanutest läks halvemaks. Seda illustreerib joonis 2, mis näitab, kuidas hindasid vastajad oma rahalist olukorda aasta pärast missiooni.



Joonis 2. Veteranide rahaline olukord aasta peale esimest missiooni (autori koostatud)

Küsimusele, „Kas Teil oli enne missioonile minemist rahalisi raskusi või võlgu“ vastas 64%, et „ei olnud“ ja 19%, et „jah mul oli rahalisi raskusi, aga mitte võlgu“. 14%-l oli võlgu alla 15 000 euro, 2% üle 15 000 euro ja 1% ei soovinud seda infot jagada. Joonis 3 näitab, kuidas muutus rahaliste raskuste ja võlgade osakaal aasta pärast missiooni.



Joonis 3. Võlgade ja rahaliste raskuste osakaalu muutus aasta pärast missiooni (autori koostatud)

Joonise 3 lahtiseletamiseks tuleb välja tuua muutused, mis toimusid iga vastusevariandi sees. Neljal veteranil, kellel oli enne missiooni üle 15 000 euro võlgu, oli ka pärast missiooni sama rahaline seis. 2% kasv selles kategoorias tuli kahe veterani arvelt, kellel ei olnud enne missiooni võlgu ega rahalisi raskusi ning,

kes kasutasid teenitud raha oma kodu sissemakse tegemiseks ja ühe veterani arvelt, kellel enne missiooni oli võlgu alla 15 000 euro, kuid kes kasutas oma teenitud raha, et elada lühikest aega tavapärasest paremini.

Kategoorias „võlgu alla 15 000 euro“ ei muutunud kuidagi viie veterani seis. Nad kasutasid teenitud palga olmekuludeks, elasid lühikest aega tavapärasest paremini ja huvitaval kombel on lisanud, et tasusid laenu/võlad, kuid sealjuures mitte kõik. Üks veteran, kes kasutas teenitud raha lühikest aega hästi elamiseks ja olmekuludeks, vastas, et aasta pärast missiooni oli tal võlgu üle 15 000 euro. Viis veterani suutsid oma võlad tasuda ja märkisid aasta pärast missiooni, et neil on küll rahalisi raskusi, kuid pole enam võlgu. 17 veterani antud kategooriast märkisid aasta hiljem, et neil pole enam rahalisi raskusi ega võlgu.

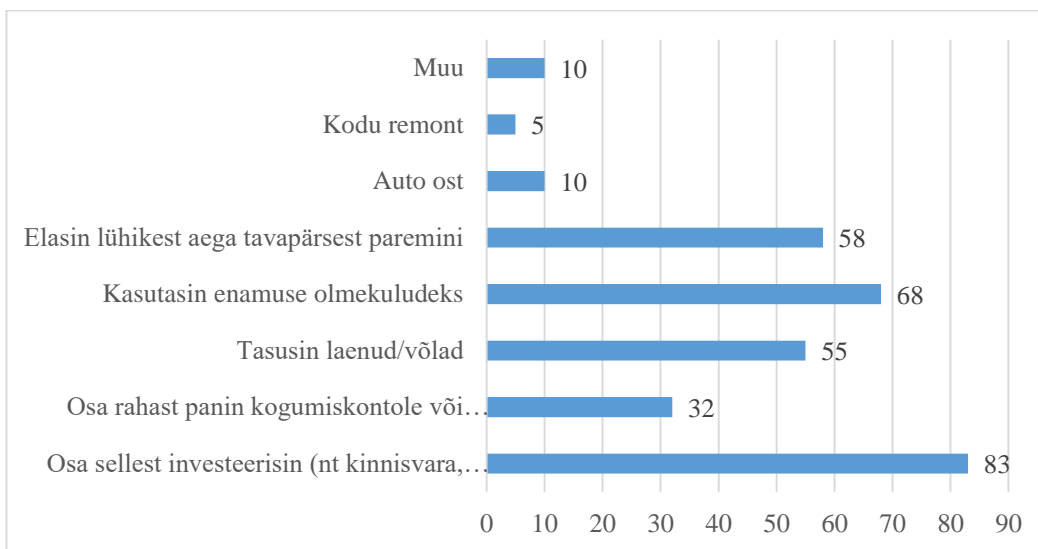
Kategoorias „olid rahalised raskused, kuid mitte võlad“ muutus seis kõigest 3% paremuse poole. 16 veterani rahaline olukord jäi samaks ka aasta pärast missiooni. Neli veterani kirjeldas enda rahalist olukorda aasta pärast missiooni, et on võlgu alla 15 000 euro ning 18 veterani kirjeldasid oma olukorda, kus polnud enam raskusi ega võlgu.

Neist, kellel enne missiooni polnud rahalisi probleeme ega võlgu jäi 114 veterani seis samaks. Kaks veterani investeerisid oma kodu ostu nagu eelpool kirjutasin ja seega oli neil pärast missiooni üle 15 000 euro võlgu. Ühel veteranil oli võlgu alla 15 000 euro – „möbleeris korteri ja tasus eksi võlad“. Huvitav on see, et selles kategoorias märkisid tervelt 12 veterani aasta pärast missiooni, et neil on tekkinud rahalised raskused.

10% tõus veteranide seas, kellel aasta pärast missiooni ei olnud enam rahalisi raskusi ega võlgu on positiivne, kuid tasub ära märkida, et igas kategoorias oli veterane, kelle rahaline olukord ei muutunud paremaks vaatamata missioonil teenitud tasule, mis võib viidata sellele, et raha ei osatud mõistlikult kasutada. Kõik, kellel olid võlad üle 15 000 euro, olid samas olukorras ka aasta hiljem. 18% veteranidest, kellel oli võlgu alla 15 000 euro, olid samas olukorras ka aasta hiljem. Lausa 42% veteranidest, kellel olid rahalised raskused, kuid polnud võlgu, olid samas seisus ka aasta pärast missiooni ning 9%-l veteranidest, kellel varem polnud ei raskusi ega võlgu, olid aasta hiljem rahalistes raskustes.



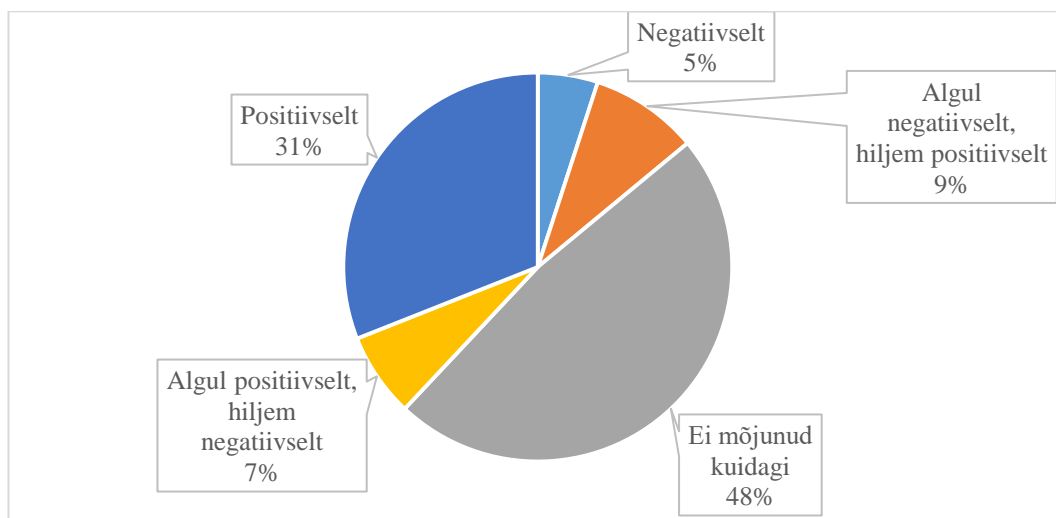
Küsimusele, millele kulutas veteran oma raha pärast missiooni, annab vastuse joonis 4. Toon mõned näited, mida märgiti vastusevariandi „Muu“ all: „maha pidutsesin“, „puhkasin“, „ostsin perekonnale ja endale kalleid kingitusi“, „aitasin lähedastel võlga tasuda“, „lasin tüdruksõbral ennast röövida“, „maksin eksnaise võlad“ ja „kasvasin üksikemana poega“. 15 veterani ehk 7% vastanutest kasutas teenitud raha ainult lühikest aega hästi elamisele. 29 veterani ehk 15% kasutas teenitud raha ainult olmekuludele. 14 veterani ehk 7% vastas, et kasutasid seda raha lühikest aega hästi elamisele ja olmekuludeks. Seega kokku 29% veteranidest ei kasutanud võimalust investeerimiseks, hoiustamiseks või oma vara muul viisil kasvatamiseks.



Joonis 4. Missioonil teenitud töötasu kasutus (autori koostatud)

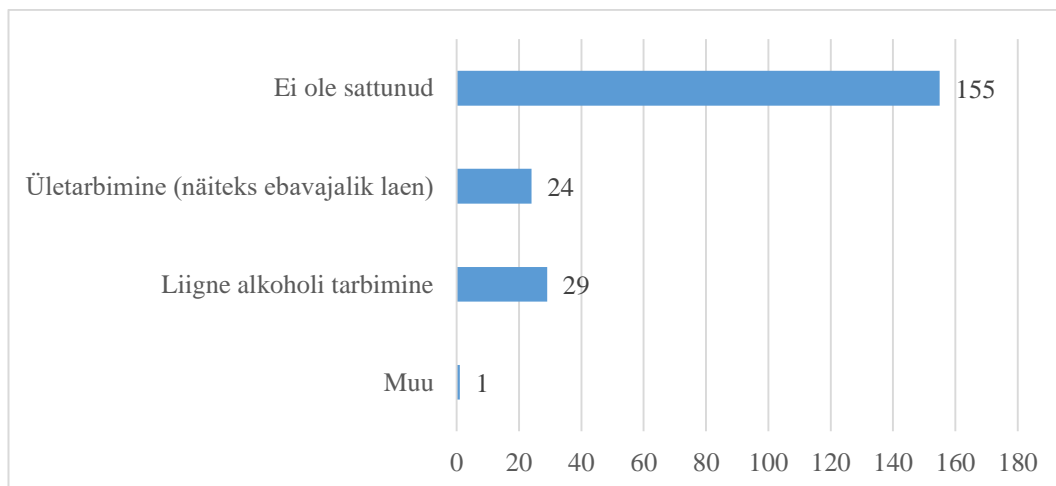
Joonis 5 näitab, kuidas mõjus veteranide arvates neile ajutine tavapärasest kõrgem palk. Siinkohal – kui veteran vastas valides ükskõik missuguse variandi välja arvatud „Ei mõjunud kuidagi“, suunati ta kohe küsimusele, kus paluti selgitada, mil viisil nad tunnetasid, et ajutine kõrgem palk neile mõjus. Need, kes vastasid „positiivselt“, tõid peamiselt välja selle, et suurema summa mõjul õppisid nad midagi kasulikku nagu näiteks investeerimine, säästmine või tegid sissemaks oma kodu soetamiseks. Lisaks kirjutati, et suurem palk aitas välja tulla laenudest ja lahendas paljud igapäevamured näiteks arвете maksmisel ei tekkinud enam hilinemisi. Samas seitse veterani, kes kirjeldasid ajutise suurema raha kogemust positiivselt, arvasid nii vaid sellepärast, et nad said endale lubada asju, mida varem

ei saanud. Üks veteran selles kategoorias kirjutas vastuseks: „Kuna jätsin rohkem raha peale teiste aitamist pidutsemiseks. Ja see tekitas hea tunde, et olen tegija mees“. Kategoorias „Algul negatiivselt, siis positiivselt“ võib kõigi veteranide vastused kokku võtta nii, et esimese missiooni rahad kulutati lihtsalt meelelahutuseks (ei vaadatud hindu, kui käidi poes ning kulutati valimatult ja läbimõtlematult), kuid hilisemate missioonidega osati juba sellist jätkusuutmatut kulutamist vältida. Kategooriates „Algul positiivselt, hiljem negatiivselt“ ja „Negatiivselt“ vastati sisuliselt samamoodi. Peamine mure oli, et ei osatud missioonilt naastes enam tavapärase palgaga hakkama saada, harjuti kulutama valimatult, mille tulemusena satuti raskustesse nagu uued laenud või võlad. Üks veteran kirjutas: „Peost suhu elanul on keeruline suuremate summadega ratsionaalselt toime tulla. Tal puudub eelinfo paljude kaupade turu eripära kohta“. Teine veteran mainis ohjeldamatut alkoholitarbimist „liigse“ rahaga. Veel üks veteran kirjutas, et „hävisin investeeringuga“.



Joonis 5. Kuidas veteranide arvates mõjus neile ajutine kõrgem palk (autori koostatud)

Järgmine küsimus ankeedis oli mõeldud selleks, et saada teada, kui paljud veteranid reaalselt sattusid raskustesse pärast missiooni (joonis 6). Küsimus oli sõnastatud järgmiselt: „Kas ajutise kõrgema palga tagajärjel olete sattunud raskustesse?“. „Muu“ alla vastas üks veteran „ülesöömine“. Kaheksa veterani vastasid nii ületarbimine kui ka liigne alkoholi tarbimine. Seega 46 veterani ehk 23% vastanutest sattusid lühiajalise kõrgema palga tulemusel raskustesse.



Joonis 6. Raskustesse sattunud (autori koostatud)

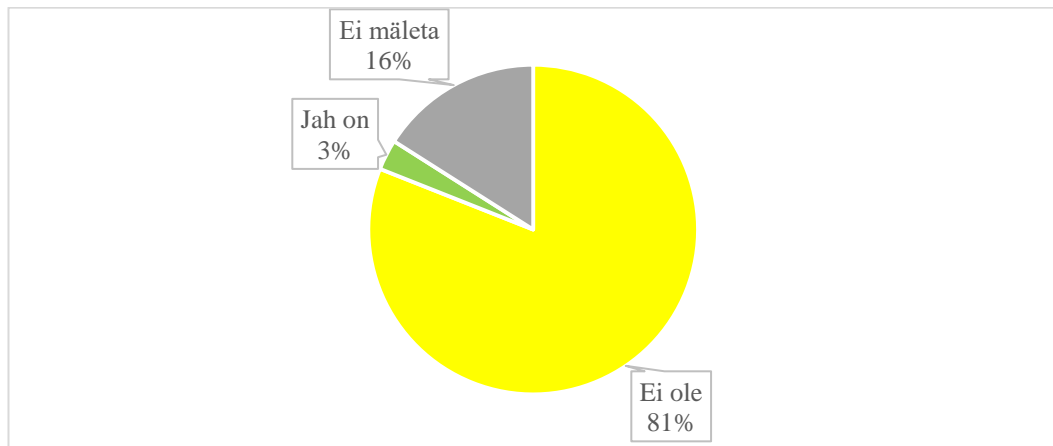
Küsimusele „Kas missioonilt naastes pöördus Teie poole inimesi, kes püüdsid Teie paremat rahalist seisu enda huvides ära kasutada?“ vastas 56%, et „Ei pöördunud“, 29% „Jah, aga see ei õnnestunud“ ja 15% „Jah, ja see õnnestus“. Neilt, kes vastasid „Jah, ja see õnnestus“, palusin võimalusel täiendavalt selgitada. Kõige populaarsem vastus selgitamiseks oli raha laenamine sõbrale, kes seda pole tagastanud. Suur oli ka nende vastuste osakaal, kus raha anti mõnele lähedasele nagu ema või eksabikaasa, kuid tagasi pole saadud. Üks veteran vastas, et lähedane inimene võttis tema nimel kiirlaene ning ta oli sunnitud neid tagasi maksma. Teised veteranid kirjutasid veel petmistest, kus üritati teenuseid kõrgema hinnaga müüa, meelitati investeerima ja „mõjutati“ tegema oste, mida neil tegelikult vaja polnud.

Küsimusele „Kas Te olete võtnud kiirlaenu?“ vastas 12% veteranidest, et on võtnud ühe korra ning 14% on seda teinud korduvalt. Kiirlaenu tagasimaksmisel tekkis rahalisi raskusi 35%-l laenu võtnud veteranidest.

Alapeatüki kokkuvõtteks võib välja tuua, et veterane, kes on pärast missioonilt naasmist ajutise kõrgema palga tulemusel sattunud rahalistesse raskustesse või võlgadesse on vähe, kuid neid siiski on. Peaaegu igale finantsteemalisele küsimusele vastas ligi veerand küsitletud veteranidest negatiivselt viidates sellega, et neil esineb finantsotsuste tegemisel riskikäitumist. 23% veteranidest on sattunud raskustesse lühiajalise kõrgema sissetuleku tõttu ja 15% on saanud rahaliselt petta. Lisaks ei kasutanud 29% veteranidest võimalust oma raha investeerimiseks, säästmiseks või muul viisil kasvatamiseks.

### 2.2.2. Väljaõpe

Selleks, et välja selgitada, kas praegune väljaõpe valmistab kaitseväelast ette lühiajalise kõrgema palga arukaks kasutamiseks oli ankeetküsitluse (lisa 1) lisatud küsimused 17–22. Joonis 7 näitab, kuidas veteranid vastasid küsimusele „Kas Teile on väljaõppe raames õpetatud isiklike rahaasjade korraldamist?“.



Joonis 7. Rahaasjade korraldamise väljaõppe pakkumine (autori koostatud)

Tervelt 163 veterani ehk 81% vastanutest ei ole enda sõnul väljaõppe raames saanud mingit rahaasjade korraldamise õpet. 32 veterani ehk 16% ei mäletanud, et oleks taolist õpet pakutud. Ainult 3% vastanutest ehk 6 veterani ütleb, et neile pakuti vastavat õpet. Neist kuuest vaid üks hindas, et saadud õppest oli kasu missioonil teenitud kõrgema tulu mõistlikuks kasutamiseks.

Missiooni järel on nõustamist rahaasjus pakutud kõigest 13 veteranile ning küsimuse peale, mis kohast nõustamist pakuti, vastas kolm veterani, et otsisid nõustamist enda algatusel, kuuete veteranile pakkus nõustamist pank, ühele soovitas sõber/tuttav ja neli veterani said nõustamise läbi Kaitseväe, kuid neist üks lisab selgitava märkuse, et nõustamine ei toimunud missiooni kõrgema palgaga kaasnenud asjaolude tõttu vaid oli lihtsalt juhuste kokkulangevuse tõttu.

Küsimusele, millistel rahaasjade korraldamise teemadel oleksite vajanud rohkem teadmisi, oli enimnimetatud säästmine ja investeerimine (142 soovijat). Kahanevas järjekorras järgnesid rahaasjade planeerimine (75 soovijat), riskide hajutamine (73 soovijat), makseraskuste ennetamine (62 soovijat), kindlustamine (53 soovijat),

laenamine (35 soovijat). 20 veterani soovis igal teemal teadmisi juurde saada, samas 37 veterani leidis, et nad ei vajanud teadmisi juurde.

63% vastanud veteranidest leiab, et rahatarkust peaks Kaitseväes õpetama nii enne kui ka pärast missiooni. 27% leiab, et missiooni eelsesse väljaõppesse tuleks lisada rahatarkuse koolitus. 4% arvab, et pärast missiooni oleks vaja sisse viia rahatarkuse koolitus ja 6% arvates pole Kaitseväes vaja rahatarkust õpetada.

Kokkuvõttes võib ära märkida, et vastus küsimusele, kas olemasolev väljaõpe valmistab kaitseväelast ette lühiajalise kõrgema palga arukaks kasutamiseks on, et veteranide finantskäitumine muutus missiooni järel pigem positiivses suunas, kuigi mingit rahatarkuse õpet ei ole 81% neist saanud (13% ei mäletanud, et oleks omandanud). Siiski ligi veerandile veteranidest oleks väljaõppe ajal rahatarkuse õpetamisest ehk abi olnud vältimaks võlgadesse või raskustesse sattumist.

### **2.2.3. Veteranide rahatarkus**

Selleks, et võrrelda ankeetküsitluse vastuste erinevaid parameetreid omavahel, selgitasin välja iga veterani rahatarkuse taseme. Et seda teha kasutasin viit rahvusvaheliselt valideeritud (OECD, 2018, p. 29) ja Eestis Rahandusministeeriumi tellimusel 2019. aasta rahatarkuse uuringus (Turu-uuringud, 2019) kasutatud küsimust. Kuidas tulemusi hindasin, kirjeldasin käesoleva töö 2.1. metodoloogia osas.

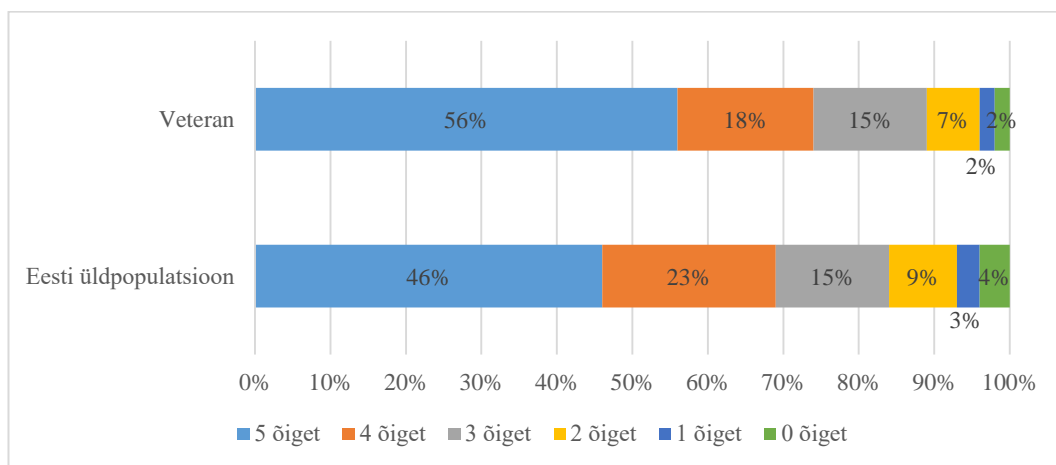
Esmalt võrdlesin rahatarkuse küsimuste vastuseid Eesti üldpopulatsiooniga. Selleks selekteerisin Eesti rahatarkuse uuringust (Turu-uuringud, 2019, lk 65) välja samade küsimuste vastuseid, mis olid veteranide ankeedis. Eesti uuringule vastas 1005 inimest. Tegin võrdleva tabeli küsimuste lõikes (tabel 2). Lisan siia, et igale küsimusele oli õige vastusevariant „Õige“. Tabeleid kõrvutades on näha, et enamjaolt on vastused sarnased. Enim probleeme tekitas mõlemale võrreldavale küsimus number neli: „Tavaliselt on aktsiaturul võimalik vähendada investeerimisriski, ostes mitmeid erinevaid aktsiaid ja osakuid“. Siiski võib ära märkida, et peaaegu kõigis vastustes oli veteranide õigesti vastanute protsent suurem kui üldpopulatsioonil. Ainus küsimus, kus saadi võrdne õigete vastuste

protsent oli küsimus ehk väide number kolm: „Kõrge inflatsioonitase tähendab, et elamiskulud kasvavad kiiresti“. See vihjab veteranide veidi paremale rahatarkuse tasemele võrreldes Eesti üldpopulatsiooniga.

Tabel 2. Veteranide ja Eesti üldpopulatsiooni võrdlev protsentuaalne vastusevariantide tabel (Turu-uuringud, 2019; autori koostatud)

<b>1. Suurema tootlusega investering on üldjuhul suurema riskiga</b>		
	<b>Veteran</b>	<b>Eesti</b>
Õige	85%	78%
Vale	1%	4%
Ei tea/ Keeldun vastamast	14%	18%
<b>2. Kui keegi pakub Teile võimalust teenida suur summa raha, siis eksisteerib ka võimalus kaotada suur summa raha.</b>		
	<b>Veteran</b>	<b>Eesti</b>
Õige	87%	82%
Vale	4%	5%
Ei tea/ Keeldun vastamast	9%	12%
<b>3. Kõrge inflatsioonitase tähendab, et elamiskulud kasvavad kiiresti.</b>		
	<b>Veteran</b>	<b>Eesti</b>
Õige	86%	86%
Vale	5%	4%
Ei tea/ keeldun vastamast	9%	10%
<b>4. Tavaliselt on aktsiaturul võimalik vähendada investeerimiskiriski, ostes mitmeid erinevaid aktsiaid ja osakuid.</b>		
	<b>Veteran</b>	<b>Eesti</b>
Õige	70%	62%
Vale	4%	6%
Ei tea/ keeldun vastamast	26%	32%
<b>5. Tõenäosus kaotada kogu oma raha on väiksem, kui hoida seda mitmes erinevas kohas.</b>		
	<b>Veteran</b>	<b>Eesti</b>
Õige	86%	78%
Vale	5%	6%
Ei tea/ keeldun vastamast	9%	16%

Joonisel 8 näeme, kuidas jagunesid vastused protsentuaalset punktide lõikes. Veteranid olid ka siin teadlikumad. Tervelt 56% vastanutest said maksimumpunktid, võrreldes üldpopulatsiooni 46%-ga. Neli punkti saanud oli veteranide seas 18%, üldpopulatsioonis 23%. Kolm punkti said mõlemad võrreldavad võrdselt 15%. Kaks punkti said 7% vastanud veteranidest ja 9% Eesti üldpopulatsioonist. Ühe punkti said 2% veteranidest ja 3% üldpopulatsioonist ning null punkti jagunes vastavalt 2% ja 4%. Tulemusi kokku lüües sai kinnitust tabelis 5 tehtud oletus, et ankeetküsitlusele vastanud Eesti Kaitseväge veteranid on keskmiselt rahatargemad kui Turu-uuringute küsitluse samadele küsimustele vastanud Eesti üldpopulatsioon. Numbriliselt oli veteranide keskmine rahatarkuse tulemus 4,15, kuid üldpopulatsioonil 3,85.



Joonis 8. Õigete vastuste protsentuaalne jaotus. Veteranid n=201, % ja üldpopulatsioon n=1005, % (Turu-uuringud, 2019; autori koostatud)

Veteranide rahatarkuse tulemused sorteerisin erinevatesse kategooriatesse kasutades veteranide auastmeid. Tabelis 3 on näha iga auastme keskmised tulemused. Kõigi veteranide keskmiseks hindeks kujunes 4,15, mis on rahuldav. Kõige halvemad näitajad olid reakoosseisul varieerudes 3,55-st 4,32-ni. Tulemused liikusid tõusvas trendis ehk allohvitseride puhul jäi näitaja vahemikku 4,20 kuni 4,45 ja ohvitseridel 4,30 kuni 4,80. Huvitav on märkida, et vanuseliselt olid ootuspärasemalt kõige madalama tulemusena nooremad veteranid (18–29 aastaste keskmine tulemus 3,59), järgnesid kõige vanemad veteranid vanuses 50–59

(keskmine tulemus 4,06), 40–49 aastaste tulemus oli 4,18 ja kõige rahatargemad olid 30–39 aastased tulemusega 4,28. Neid oli ka vastajate seas kõige rohkem.

Tabel 3. Rahatarkuse keskmine tase aastmete lõikes (autori koostatud)

	AUASTE	VASTANUID	KESKMINE	GRUPI KESKMINE
REAKOOSSEIS	Reamees	3	5	4,12
	Kapral	32	3,84	
	Nooremseersant	19	3,89	
	Seersant	29	3,55	
	Vanemseersant	19	4,32	
ALLOHVITSERID	Nooremveebel	15	4,2	4,32
	Veebel	29	4,45	
	Vanemveebel	21	4,29	
	Staabiveebel	3	4,33	
OHVITSERID	Lipnik	3	4,33	4,62
	Nooremleitnant	5	4,8	
	Leitnant	4	5	
	Kapten	5	4,8	
	Major	10	4,3	
	Kolonelleitnant	4	4,5	

Tabelis 4 toon välja rahatarkuse võrdluse Eesti vastavate vanuserühmade ja haridustasemete keskmisega (andmed: Turu-uuringud, 2019). Võrreldes vanuserühmadega selgus, et veteranid on keskmiselt rahatargemad kui keskmine Eesti üldpopulatsiooni vastanu. Tulemus oli peaaegu sama kõige nooremas vanuserühmas ning ainus vanuserühm, kelle tulemus oli veteranidest parem, olid 50–59 aastased. Haridustaseme lõikes eristus kõige enam kontrast kõrgharitud veteranide ja Eesti üldpopulatsiooni vahel, olles veteranidel 4,6 ja üldpopulatsioonil 4,2. Ka keskhariduse omandanud veteranidel oli tulemus tunduvalt parem (4,09) kui üldpopulatsioonil (3,85).



Tabel 4. Rahatarkuse tulemus vanuse ja hariduse lõikes (Turu-uuringud, 2019; autori koostatud)

<b>VANUS</b>	<b>VETERANIDE KESKMINE RAHATARKUS</b>	<b>EESTI KESKMINE</b>
18-29	3,59	3,58
30-39	4,28	3,96
40-49	4,18	4,05
50-59	4,06	4,12
<b>HARIDUS</b>	<b>VETERANIDE KESKMINE RAHATARKUS</b>	<b>EESTI KESKMINE</b>
Põhiharidus	3,42	3,42
Keskharidus	4,09	3,85
Kõrgharidus	4,6	4,2

Veteranidel, kes teenivad kuus 0–1200 eurot netotulu, on keskmine rahatarkuse tase 3,74, vahemikus 1201–2000 eurot on näitaja juba 4,10 ning vahemikus 2001–3000 ja üle 3000 euro on veteranid kõige rahatargemad. Nende näitaja on lausa üle 4,67.

74% vastanud veteranidest said rahatarkuse tulemuse kas „Hea“ või „Rahuldav“, mis on suurepärase tulemus, kuid siiski oli kokku 26%-l veteranidest tulemus „Puudulik“ või alla selle. Raskustesse sattunud veteranide keskmine rahatarkuse tase on 3,98, mis on madalam, kui kõigi veteranide keskmine (4,15, sisaldab ka raskustesse sattunud) ja veteranide keskmine, kes ei sattunud raskustesse (4,2). Ka kiirlaenu võtnud veteranide rahatarkus on alla veteranide keskmise, nimelt 3,86. Nendel, kes võtsid kiirlaenu ja kellel tekkis raskusi tagasimaksmisega, oli rahatarkuse tase ainult 3,44.

Kokkuvõttes selgus, et ankeedile vastanud veteran on keskmiselt rahatargem kui Eesti üldpopulatsiooni keskmine vastanu. Selgus ka, et raskustesse sattunud ja kiirlaenu võtjad on tõenäoliselt madalamate rahatarkuse teadmistega. Vastates küsimusele, kas väljaõppes pakutakse piisavalt finantsharidust või oleks see vaja sinna lisada, näitavad tulemused, et kuigi veteranide rahatarkus on suurem, kui Eesti üldpopulatsioonil, on siiski suur nõudlus ja tahe saada rahatarkuse õpet selgelt

olemas nagu näitavad käesoleva töö leheküljel 29 olevad ankeetküsitluse vastused. Vaid 6% veteranidest leiab, et rahatarkuse õpet ei ole vaja Kaitseväes anda.

### **2.3. Järeldused ja ettepanekud**

Töös oli 3 uurimisküsimust. Vastates esimesele uurimisküsimusele (Kui paljud veteranidest on sattunud võlgadesse või rahalistesse raskustesse?), viitavad vastused, et ligi veerand vastanud veteranidest on kogenud võlgadesse või raskustesse sattumist. Analüüsisid ankeetküsitluse vastuseid antud uurimisküsimuse vastuse väljaselgitamiseks, andis igale küsimusele negatiivse finantskäitumise alatooniga vastuseid ligi veerand vastanutest. 31% vastanute rahaline olukord jäi samaks või halvenes aasta pärast missiooni. 12% veteranidest, kes vastasid, et missioonil käimine mõjus nende finantskäitumisele negatiivselt, kurtsid, et ei suudeta kohaneda Eestis teenitava väiksema palgaga. 29% ei kasutanud võimalust oma raha investeerimiseks, hoiustamiseks või muul viisil kasvatamiseks. Need tulemused näitavad, et ligi veerand veteranidest ei oska oma ajutist kõrgemat palka enda kasuks tööle panna. 23% kirjeldas raskustesse sattumist peamiselt alkoholi või muu liigtarbimise pärast (mittevajalikud ostud). Oma missioonijärgse raiskava elustiili jätkamiseks võeti ebavajalikke laene ning satuti seeläbi veel rahalistesse raskustesse. 15% märkisid, et olid petta saanud, kusjuures siin on huvitav ära mainida, et peamiselt saadi petta endale tuttavate inimeste käest: lähedane (elukaaslane), sõber, pereliige jne.

Seega seostuvad empiirilises osas välja toodud negatiivsete kogemuste kirjeldused teoreetilises osas välja toodud uurimistöödega nagu Kasearu ja Truusa (2016, lk 95; käesolev töö lk 18), kes leidsid, et veteranidel on pärast missiooni raske tavapärase palgaga kohaneda, ja Walstad jt (2017, p. 101; käesolev töö lk 17), kes tõid välja, et pärast koju naasmist võib teenitud suur summa soodustada ületarbimist ja üle jõu käivate võlgade kogunemist, mis võib põhjustada rahalisi raskusi.

Rahatarkuse tulemustest oli näha, et keskmine raskustesse sattunu oli alla keskmise rahatark. Näiteks kiirlaenu võtnud veteranide seas oli rahatarkus alla veteranide keskmise ehk 3,86 (veteranide keskmine kes ei sattunud raskustesse 4,20) ning neil,

kellel tekkis raskusi kiirraenu tagasimaksmisega oli rahatarkus ka alla Eesti keskmise ehk 3,44 (Eesti keskmine 3,85). Siin tasub välja tuua kokkulangevus Montegary (2015, p. 653; käesolev töö lk 17) uuringuga, mis leidis, et kiirraenu võtavad peamiselt madalamate auastmetega teenistujad. Minu uuringus olid kõige kõrgema auastmega kiirraenu võtjad vanemveeblid ja neidki oli kokku kõigest neli. Ülejäänud olid peaaegu kõik reakoosseisu teenistujad. Nemad aga on kõige vähem rahatargad ning kõige nooremad vastanute seas. Lisaks ei ole teada, mis auastmes olid need neli vanemveebliit kiirraenu võtmise ajal, seega on väga võimalik, et ka nemad kuulusid sel hetkel reakoosseisu hulka. Ka Terrance jt (2021, p. 311; käesolev töö lk 9) leidsid, et suurte intressidega laenude kasutajatel on suurema tõenäosusega puudulikud finantskäitumise oskused. Kui kõrvutada rahatarkuse näitajad makseraskustesse sattunute (3,44), lihtsalt raskustesse sattunute (3,98) ja nende haridustasemega leiab kinnitust teooria osas Raschke (2019, pp. 217–218; käesolev töö lk 17) poolt väljatoodu, et rikkusšoki negatiivsed mõjud tabavad tavaliselt madalama haridustasemega ja madalama finantskirjaoskusega inimesi.

Vastates teisele uurimisküsimusele (Kas olemasolev väljaõpe valmistab kaitseväelast ette lühiajalise kõrgema palga arukaks kasutamiseks?) ilmnes, et veteranide finantskäitumine muutus missiooni järel pigem positiivses suunas, kuigi mingit rahatarkuse õpet ei ole 81% neist saanud (13% ei mäletanud, et oleks saanud). Siit võib järeldada, et ehk on ajutine suurem summa pangakontol juba ise piisav, et mõjuda rahatarkusele positiivselt (inimene hakkab ise ennast rahatarkuses harima). Siiski otsest vastust antud uurimisküsimusele päris üheselt ei saa anda, kuna selgus, et puudub vastav väljaõpe ning ei tasu unustada, et ligi veerand veteranidest siiski koges raskusi. Sellele osale küsitletutest oleks rahatarkuse koolitus kasuks tulnud, sest Elbogen (2015, p. 27; käesolev töö lk 10) ja Bell *et al.* (2009, pp. 2–3; käesolev töö lk 11) uuringud on näidanud, et finantshariduse programm võib anda häid tulemusi ka veteranide seas ning meenutan ka teooria osas mainitud Iacovoiu (2018, p. 24; käesolev töö lk 11) väidet, et kuna finantstooted ja -teenused on muutumas keerukamateks ja on aina enam laialt levinud, on finantshariduse andmine üha olulisem.

Kolmandale uurimisküsimusele (Kas väljaõppes pakutakse piisavalt finantsharidust või oleks see vaja sinna lisada?) vastates näitavad tulemused, et kuigi veteranide

rahatarkus on suurem kui Eesti üldpopulatsioonil, on siiski suur nõudlus ja tahe saada rahatarkuse õpet selgelt olemas. Ainult 6% veteranidest leiab, et rahatarkuse õpe Kaitseväes ei ole vajalik. Kui ankeetküsitluse tulemusi vaadata, siis umbes veerandile veteranidest tuleks see siiski kasuks ja ära ei ütleks sellest ka need, kellel on üldiselt rahatarkuse ja finantsasjadega kõik korras. Enim soovitakse õppida säästmise ja investeerimise teemasid, kuid soovijaid leidis igale rahatarkuse kategooriale. 20 veterani soovis teadmisi juurde saada igas pakutud kategoorias. Kõigest 37 veterani leidis, et nad ei vajanud täiendavaid teadmisi. Siin tasub taas viidata Elbogenile (2015, p. 27; käesolev töö lk 10), kes leidis, et rahatarkuse programmid on kasulikud säästmise parendamisel ning võlgade ja maksehäirete vähendamisel. Ka teooria osas esile toodud riigid on vajalikuks pidanud lisada rahatarkuse koolitused oma teenistujate väljaõppesse, sest nagu on kirjutatud U.S. Army kodulehel (2021): „Korras rahaasjad aitavad tõsta sõduriperede heaolu ja sõduritel endil täita paremini sõdurikohust“, mis on igati loogiline.

Uurimisprobleemile (Millised on lühiajalise kõrgema palga riskid finantskäitumisele välismissioonilt naasnud Eesti veteranil?) tervikuna vastates võib öelda, et riskid on:

- ületarbimine (ostetakse asju, mida realselt vaja ei ole);
- ebavajalikud laenud (et hoida oma pillavat elustiili, võetakse laene, mida realselt vaja pole);
- suutmatus kohaneda madalama Eesti palgaga;
- alkoholi liigtarbimine (kuna on palju vaba raha);
- oskamatus raha enda heaks kasvama panna;
- tõenäosus rahaliselt petta saada.

Kuivõrd soov rahatarkust õppida on sedavõrd suur, soovitan eeskuju võtta teoreetilises osas toodud näidetest. Näiteks missioonieelsesesse väljaõppesse ei pea integreerima rahatarkuse õpet kontaktõppena vaid optimaalne oleks võimaldada veteranil läbida kursus veebiõppena temale endale sobival ajal ning tempos nagu seda pakkus USA-s *MilLife Learning* (Military On Source, 2021). Vastavaid kursuseid Eestis taoliselt juba pakutakse. Näiteks koostöös rahandusministeeriumiga pakub rahatarkuse veebikoolitust Finantskirjaoskus OÜ

(Finantskirjaoskus, 2022). Antud koolitus on küll mõeldud kooliõpilastele ja noortele, kuid kindlasti annaks seda kohaldada ka meie veteranidele. Koolitus on ülesehitatud videoloengutele, kusjuures videoklippide pikkused on alates neljast minutist kuni maksimaalselt viieteistkümne minutini. Seega ei väsi õppija ära. Klipid on lihtsalt jälgitavad ja arusaadavad. Lisatud on ka erinevate investorite kogemuslood. Palju tuleb teha praktilisi ülesandeid. Teemasid läbitakse alates eesmärkide seadmisest kuni investeerimise alusteni. Kuna Skimmyhorn (2016, pp. 14–17; käesolev töö lk 11) leidis, oma uuringus, et rahatarkuse kursuse mõjud kaovad juba teisel aastal pärast õpet, teen ettepaneku taolisi veebiõppeid pakkuda „mäluvärskenduseks“ neile veteranidele, kes sellest huvitatud on, igal aastal või pärast iga missiooni.

Lisaks veebikoolitusele võiks veteranile pärast missiooni saata e-postile digitaalse infovoldiku, kus on kasulikke linke. Näiteks veteranil, kes on huvitatud investeerimisest, oleks kindlasti hea teada, et LHV (2022) panga kodulehel on olemas „investeerimisõpik“. Samuti saab iga soovija teha endale LHV pangas virtuaalkonto ning kasutada seda selleks, et õppida ja saada kogemusi investeerimises, panemata esialgu mängu enda pärisraha.

Hea lähenemisviis rahatarkuse õpetamisele oleks ka innovatiivne lähenemine nagu tegid seda venelased, kes lisaks loengutele ja seminaridele pakuvad ka mänguformaate. Meie veteranidele võib sarnaselt arendada *quest* stiilis mängu ning põimida need näiteks orienteerumise õppega, kus siis igas punktis, lisaks sõjaväetarkusele, lisanduks ka üks küsimus rahatarkuse kohta. Mänguformaadis on üks rahatarkuse mäng praegu juba Eestis saadaval. Selle nimi on „Cashy“ (2022), kuid see vajab mängimiseks suuremat seltskonda ning võib-olla ei ole formaadilt päris see, millega meie veteranid oma aega sooviksid sisustada.

Rahatarkuse õppimiseks kasulikke viiteid leiab veteran ka Rahandusministeeriumi (2022) kodulehelt. Kuna selgus, et reakosseisu meestel on kõige suurem oht sattuda finantsraskustesse, tuleks ülematel suunata oma alluvaid vähemalt mõtlema, kuidas viimased oma kõrgemat tulu enda kasuks tööle saaks panna ja kui muudmoodi pole see hetkel võimalik (seminaride, veebikoolituste,

mänguformaatidega), siis vähemalt saavad veteranid, kellel on selle vastu tõsine huvi, end ise rahatargemaks harida.

Et aidata veterane oma rahaasjade korraldamisel ei pruugi kasu olla ainult rahatarkuse programmidest ning vaja võib minna ka professionaalset abi. Seega soovitaksin teha samasuguse kodulehe nagu on USA-s *Military Installations* (Military Installations, 2021), mis aitab leida sobiva finantsnõustaja teenistujale kõige lähemast kohast. Veebilehele võib ka põimida muid finantsalaseid aineid näiteks lisades sinna sellise abivahendi nagu Suurbritannias on *Discover my Benefits* (Discover my Benefits, 2022), mis aitab isikul välja selgitada, millistele hüvitistele ja soodustustele on tal riigiteenistujana õigus.

## KOKKUVÕTE

Välismissioonilt tagasi tulles on veterani pangakontol tavapärasest suurem kogus raha, millega kaasnevad riskid tema finantskäitumisele. Lühiajalise kõrgema sissetuleku tõttu võib muutuda tema elustiil, mis aga hiljem tavapärasele sissetulekutasemele jõudes enam jõukohane ei ole. See omakorda võib viia rahaliste raskuste ning võlgadeni. Samuti ei pruugita suuremaid tulusid arukalt kasutada näiteks oma tuleviku rahaliseks kindlustamiseks. Sellest tulenevalt uurisin ma missioonilt naasnud veteranide finantskäitumise riske.

Uurimisprobleemi püstitasin küsimusena: millised on lühiajalise kõrgema palga riskid finantskäitumisele välismissioonilt naasnud Eesti veteranil? Vastused kinnitasid varasemate uuringute (Kasearu ja Truusa, 2016., Walstad jt., 2017 jne.) tulemusi, et peamised riskid on:

- ületarbimine (ostetakse asju, mida reaalselt vaja ei ole);
- ebavajalikud laenud (et hoida oma pillavat elustiili, võetakse laene, mida reaalselt vaja pole);
- esineb suutmatus kohaneda madalama Eesti palgaga;
- alkoholi liigtarbimine (kuna on palju vaba raha);
- oskamatus raha enda heaks kasvama panna;
- tõenäosus rahaliselt petta saada.

Uurimisküsimustele vastust otsides leidsin, et ligi veerand vastanud veteranidest on sattunud võlgadesse või rahalistesse raskustesse. Lisaks seda, et sisuliselt puudub igasugune koolitusprogramm, et ette valmistada veterani lühiajalise kõrgema palga arukaks kasutamiseks, mistõttu oleks mõistlik rahatarkust pakkuv koolitus lisada väljaõppesse.

Lõputöö eesmärk oli välja selgitada välismissioonilt naasnud Eesti veteranide kogemused ja probleemid lühiajaliselt tavapärasest kõrgema palga teenimisel ning seeläbi teha ettepanekuid võimalike ohtude ennetamiseks.

Selgus, et enamuse küsimustikule vastanud veteranide finantskäitumine on vastutustundlik ja jätkusuutlik ning näiteks rahatarkuse tase on isegi kõrgem, kui

Eesti keskmine. Siiski on ligi veerand veteranidest sattunud raskustesse lühiajalise kõrgema sissetuleku tõttu. Negatiivseid rikkusšoki mõjusid kogevad peamiselt madalama haridustaseme ja rahatarkusega isikud. Ka kallite laenude võtjad kalduvad olema rahatarkuselt alla keskmise ning on peamiselt reakoosseisu teenistujad. Samuti jäi üldine võlgadesse ja raskustesse sattunute rahatarkuse tase alla veteranide keskmise. Negatiivsetest kogemustest toodi peamiselt välja alkoholi liigtarbimine ja muu ületarbimine (näiteks ebavajalik laen, mittevajalikud ostud). Oma pillava elustiili jätkamiseks võetakse laene, mida veteranidel tegelikult reaalselt vaja pole. Lisaks on neid rahaliselt ärakasutatud peamiselt tagastamata laenude näol. Samamoodi ei osanud ligi veerand veteranidest oma suurenenud tulu enda hüvanguks ära kasutada vaid otsustati elada paremini lühiajaliselt või kulus kõik lihtsalt olmekuludeks. Rahalistesse raskustesse satuti ka seetõttu, et ei osatud kohaneda Eestis teenitava madalama palgaga.

Et vähendada lühiajalise kõrgema palga negatiivseid mõjusid veteranide finantskäitumisele, soovitaksin kasutusele võtta järgmised meetmed.

- Lisada kaitseväelaste väljaõppesse rahatarkuse veebipõhine koolitusprogramm, mida nad saaksid läbida endale sobival ajal ja tempos.
- Võtta eeskju teiste riikide näidetest ning teha kaitseväelastele eraldi finantsteemaline veebileht infoga, kust saada lähimat finantsnõustamist ja muud rahatarkust puudutavat teavet.
- Suunata kaitseväelast ette mõtlema sellele, kuidas ta oma suuremat pangakonto jääki mõistlikult enda hüvanguks ära kasutada saaks tehes teavituskampaaniaid läbi e-fovdikute, mille kaudu nad suunataks rahatarkuse küsimustes kasulikele veebilehekülgedele.

Uurimistöös esineb ka piiranguid. Esiteks saadi vastus veteranide praegusele rahatarkusele, mitte rahatarkusele kohe pärast missiooni ehk ajal, kui nad oma finantsotsuseid tegid. Teiseks võib arvestada, et ehk mõjutas tulemusi ka termin "sotsiaalne soovitavus" (*social desirability bias*) (Larson, 2019, p. 534) ehk vastajad võisid olla kallutatud vastama küsimustele viisil, mida teised positiivselt hindaks. See võis väljenduda „hea“, „halva“ või mittesoovitavast käitumisest liiga vähe teatamise vormis. Kolmandaks peab arvestama, et küsimustikule vastas



ainult 6% populatsioonist ning võimalik, et vastas parema meelega just see osa, kellel oligi rahaliselt kõik hästi ning keda antud teema rohkem huvitas. Neljandaks ei ole selge, kuidas veteranid tegelikult käitusid. Sain vastused ainult sellele, kuidas veteranid ise väitsid, et nad käitusid. Kõik need neli piirangut võisid tulemusi mõjutada.

Selle töö kirjutamise ajal oli Scoutspataljon huvitatud rahatarkuse tundidest 45 minuti ulatuses enne missiooni ja 45 minuti ulatuses pärast missiooni. Tulevased uuringud võiksid keskenduda taoliste tundide kasutegurile juhul, kui neid tunde peaks hakatama läbi viidama.

## **SUMMARY**

This thesis consists of 56 pages and uses 70 sources.

When returning from a foreign mission, the veteran's bank account contains more money than usual, which carries risks to his or her financial behavior. Due to his short-term higher income, his lifestyle may change and he will no longer be able to adapt to his normal income later. This can lead to financial difficulties and debts.

I posed the research problem as a question: what are the risks of short-term higher salary on the financial behavior of an Estonian veteran returning from a military mission?

The aim of the thesis is to find out the experiences and problems of Estonian veterans who have returned from a foreign mission in earning a short-term higher salary than usual, and thus to make proposals for the prevention of possible dangers.

In the theoretical part of the thesis I analyze the literature on financial literacy, behavior and financial well-being, and provide some financial literacy program examples from other countries. In the empirical part of the thesis I give an overview of the methodology, analyze the answers to the questionnaire, draw conclusions and make recommendations.

The analysis revealed that nearly a quarter of veterans experience different difficulties do to short-term higher pay when back at home. The main risks are: overconsumption (unnecessary purchases), unnecessary loans (to maintain wasteful lifestyle), excessive alcohol consumption (a lot of free money), financial exploitation, inability to use higher earnings for one's own benefit, inability to adjust to smaller wage after returning home.

It was recommended that the Estonian Defense Forces include in the training a web-based financial education program, make a separate financial education website for members of the Defense Forces, encourage the soon to be veteran to think about how to take advantage of their short term higher pay by delivering digital financial literacy leaflets that direct them to useful websites on financial literacy issues.

## VIIDATUD ALLIKATE LOETELU

Army, 2020. *Managing Your Finances*. [Võrgumaterjal] Leitav: <https://www.army.mod.uk/people/support-well/managing-your-finances/> [Kasutatud 02.12.2021].

Bell, C. & Gorin, D. & Hogarth, J., 2009. Does financial education affect soldiers financial behavior? *Network Financial Institute Working Paper*, 08, pp. 1-50 [Võrgumaterjal] Leitav: [https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract\\_id=1445635](https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1445635) [Kasutatud 21.10.2021].

Cashy, 2022. *Õpeta rahatarkust lõbusa mänguga*. [Võrgumaterjal] Leitav: <https://cashygame.com/opetajale/> [Kasutatud 28.03.2022].

Савин, В., 2020. Как повышают финансовую грамотность в российской армии. *Красная звезда*, [Võrgumaterjal] Leitav: <http://redstar.ru/kak-povyshayut-finansovuyu-gramotnost-v-rossijskoj-armii/> [Kasutatud 17.01.2022].

CFPB Consumer Financial Protection Bureau, 2015. *Financial well-being: The goal of financial education*. [Võrgumaterjal] Leitav: [https://files.consumerfinance.gov/f/201501\\_cfpb\\_report\\_financial-well-being.pdf](https://files.consumerfinance.gov/f/201501_cfpb_report_financial-well-being.pdf) [Kasutatud 03.01.2022].

Consumer Financial Protection Bureau, 2019. *Financial Well-Being of Veterans*. [Võrgumaterjal] Leitav: [https://www.va.gov/HOMELESS/nchav/resources/docs/interventions/money-management/financial-well-being-americans\\_report\\_508.pdf](https://www.va.gov/HOMELESS/nchav/resources/docs/interventions/money-management/financial-well-being-americans_report_508.pdf) [Kasutatud 10.02.2022].

Defense Finance and Accounting Service, 2021. *Savings Deposit Program*. [Võrgumaterjal] Leitav: <https://www.dfas.mil/MilitaryMembers/sdp/> [Kasutatud 29.11.2021].

Discover my Benefits, 2022. [Võrgumaterjal]. Leitav: <https://discovermybenefits.mod.gov.uk/> [Kasutatud 03.01.2022].

Eesti Kaitsevägi, 2021. *Veteranipoliitika*. [Võrgumaterjal] Leitav: <https://mil.ee/veteran/veteranipoliitika/> [Kasutatud 21.10.2021].

Elbogen, E., Johnson, S., Wagner, H-R., Newton, V-M., & Beckham, J-C., 2012. Financial Well-Being and Postdeployment Adjustment Among Iraq and Afghanistan War Veterans. *Military Medicine*, 177(6), pp. 669-675.

Elbogen, E., 2015. Why Financial Literacy Matters After Returning Home from War: Reducing Veteran Homelessness by Improving Money Management. *Community Investments*, 26(3), pp. 25-27.

Fernandes, D., Lynch, J. & Netemeyer, R., 2014. Financial Literacy, Financial Education, and Downstream Financial Behaviors. *Management Science*, 60(8), pp. 1861-1883.

Finantskirjaoskus, 2022. *Me õpetame noortele, kuidas olla rahaliselt kindlustatud*. [Võrgumaterjal] Leitav: [www.finantskirjaoskus.ee](http://www.finantskirjaoskus.ee) [Kasutatud 24.03.2022].

Frank, D., 2019. *Financial Concerns Especially Stressful for Military Families*. [Võrgumaterjal] Leitav: <https://www.aarp.org/home-family/voices/veterans/info-2019/survey-family-stress.html> [Kasutatud 26.01.2022].

Forces Mutual, 2022a. *Forces help to buy*. [Võrgumaterjal] Leitav: <https://www.forcesmutual.org/money/mortgages/forces-help-to-buy/> [Kasutatud 03.01.2022].

Forces Mutual, 2022b. *A Stocks and Share ISA that gives you a tax-efficient means of investing for the future*. [Võrgumaterjal] Leitav: <https://www.forcesmutual.org/money/my-sovereign-isa/> [Kasutatud 03.01.2022].

Forces Mutual, 2022c. *Discretionary healthcare for you and your loved ones*. [Võrgumaterjal] Leitav: <https://www.forcesmutual.org/health/healthcare/> [Kasutatud 03.01.2022].

Hankins, S., Hoekstra, M. & Skiba, P.-M., 2011. The Ticket To Easy Street? The Financial Consequences Of Winning The Lottery. *Review of Economics & Statistics*. 93(3), pp. 961-969.

Iacovoiu, V. B., 2018. An Empirical Analysis of Some Factors Influencing Financial Literacy. *Economic Insights - Trends & Challenges*, 70(2), pp. 23-31.

Joining Forces, 2021. *Savings & Loans for the Armed Forces made simple*. [Võrgumaterjal] Leitav: <http://www.joiningforcescu.co.uk/> [Kasutatud 03.01.2022].

Kara, H., 2019. *Little Quick Fix: Use your questionnaire data*. 1. trükk. London: SAGE Publications Ltd.

Kasearu, K., Truusa, T.-T., 2016. *Rahuvalvemissioonil osalejate ootused sotsiaalsetele garantiidele ja missioonijärgse eluga kohanemine*. [Võrgumaterjal] Leitav: [http://www.yti.ut.ee/sites/default/files/aki/08\\_rahuvalemisssioonil\\_osalejate\\_.ka\\_searu\\_truusa.pdf](http://www.yti.ut.ee/sites/default/files/aki/08_rahuvalemisssioonil_osalejate_.ka_searu_truusa.pdf) [Kasutatud 21.10.2021].

Kidron, A., 2007. *Urija käsiraamat*. Tallinn: Mondo.

Klimašin, E.-A., Demkina, E.-V., Kubjakin, E.-V., 2021. Financial Literacy As An Integral Part Of The Teaching Process For Military Personell. *Вестник АГУ*, 1(273), стр. 55-65.

Kook, U., 2020. *Veteranipäev arvudes: Eestis on 3204 veterani*. [Võrgumaterjal] Leitav: <https://www.err.ee/1081610/veteranipaev-arvudes-eestis-on-3204-veterani> [Kasutatud 21.10.2021].

Kubak, M., Gavurova, B., Majcherova, N., & Nemeč, J., 2021. Gender Differences In Rationality And Financial Literacy. *Transformations in Business & Economics*, 20(2A), pp. 558-571.

Kuznetsov, S., 2019. Eesti sõdur Malist: «Kõik võib olla väga hästi, kuni järsku on väga halvasti.» *Postimees*, [Võrgumaterjal] Leitav: <https://tv.postimees.ee/6493920/eesti-sodur-malist-koik-voib-olla-vaga-hasti-kuni-jarsku-on-vaga-halvasti> [Kasutatud 16.01.2022].

Larson, R., 2019. Controlling social desirability bias. *International Journal of Market Research*, 61(5), pp. 534-547.

LHV, 2022. *Investeerimisõpik*. [Võrgumaterjal] Leitav: <https://fp.lhv.ee/academy/investmentguide> [Kasutatud 28.03.2022].

Migliaccio, J.-N., 2021. Taking the High Ground on Financial Literacy. *Journal of Financial Service Professionals*, 75(6), pp. 12-18.

Military Consumer, 2021. [Võrgumaterjal] Leitav: <https://www.militaryconsumer.gov/> [Kasutatud 29.11.2021].

Military Installations, 2021. [Võrgumaterjal] Leitav: <https://installations.militaryonesource.mil/?looking-for-a=program/program-service=30/focus=program> [Kasutatud 02.11.2021].

Military Saves, 2021. [Võrgumaterjal] Leitav: <https://militarysaves.org/> [Kasutatud 29.11.2021].

Military On Source, 2020. *Are You Financially Fit? How to Make Financial Wellness Happen* [Võrgumaterjal] Leitav: <https://www.militaryonesource.mil/military-life-cycle/new-to-the-military/getting-connected/are-you-financially-fit-how-to-make-financial-wellness-happen/> [Kasutatud 24.11.2021].

Military On Source, 2021. *MilLife Learning*. [Võrgumaterjal] Leitav: <https://millifelearning.militaryonesource.mil/MOS/mcftp-prod/f?p=SIS:2:0:> [Kasutatud 02.11.2021].

Mottola, G. & Skimmyhorn, B., 2019. *How Are Veterans Faring Financially? Updates And New Evidence From A National Survey*. [Võrgumaterjal] Leitav: [How-Are-Veterans-Faring-Financially\\_White-Paper.pdf](https://www.usfinancialcapability.org/whitepapers/How-Are-Veterans-Faring-Financially-White-Paper.pdf) (usfinancialcapability.org) [Kasutatud 11.02.2022].

Министерство обороны Российской Федерации, 2018. *Минобороны России и Промсвязьбанк подписали соглашение о совместной работе по повышению финансовой грамотности военнослужащих*. [Võrgumaterjal] Leitav: <https://syria.mil.ru/news/more.htm?id=12207189@egNews> [Kasutatud 05.01.2022].

MTÜ Eesti Kaitseväe Veteranid, 2021. Isiklik suhtlus. 21.09.2021.

Montegary, L., 2015. An Army of Debt. *Cultural Studies*, 29(5/6), pp. 652-668.

National Financial Education Council, 2016. *Recent Legislation Related to Military Financial Literacy*. [Võrgumaterjal] Leitav: <https://www.financialeducatorsCouncil.org/military-financial-literacy/> [Kasutatud 24.11.2021].

OECD, 2018. *Pisa 2018 results. Are Students Smart About Money. Volume IV*. [Võrgumaterjal] Leitav: [https://read.oecd-ilibrary.org/education/pisa-2018-results-volume-iv\\_48ebd1ba-en#page1](https://read.oecd-ilibrary.org/education/pisa-2018-results-volume-iv_48ebd1ba-en#page1) [Kasutatud 19.11.2021].

OECD, 2014. *PISA 2012 results: students and money: financial literacy skills for the 21st Century*. [Võrgumaterjal] Leitav: <https://www.oecd.org/pisa/keyfindings/PISA-2012-results-volume-vi.pdf> [Kasutatud 25.11.2021].

OECD, 2020. *OECD/INFE 2020 International Survey of Adult Financial Literacy*. [Võrgumaterjal] Leitav: <https://www.oecd.org/financial/education/oecd-infe-2020-international-survey-of-adult-financial-literacy.pdf> [Kasutatud 03.01.2022].

OECD, 2018. *OECD/INFE Toolkit For Measuring Financial Literacy And Financial Inclusion*. [Võrgumaterjal] Leitav: <https://www.oecd.org/financial/education/2018-INFE-FinLit-Measurement-Toolkit.pdf> [Kasutatud 22.01.2022].

Raschke, C., 2019. Unexpected windfalls, education, and mental health: evidence from lottery winners in Germany. *Applied Economics*, 51(2), pp. 207-218.

Rahandusministeerium, 2013. *Eesti elanike finantskirjaoskuse edendamise programm aastateks 2013-2020* [Võrgumaterjal] Leitav: <http://www.fin.ee/doc.php?109397> [Kasutatud 21.10.2021].

Rahandusministeerium, 2021. *Uus Eesti rahatarkuse strateegia 2021–2030: Teeme Eesti rahatargaks*. [Võrgumaterjal] Leitav: <https://www.rahandusministeerium.ee/et/uudised/uus-eesti-rahatarkuse-strateegia-2021-2030-teeme-eesti-rahatargaks> [Kasutatud 21.10.2021].

Rahandusministeerium, 2022. *Õppematerjalid*. [Võrgumaterjal] Leitav: <https://www.fin.ee/finantspoliitika-valissuhted/rahatarkus/hariv-oppematerjal> [Kasutatud 28.03.2022].

Riitsalu, L., 2018. Taking the path of least resistance in managing personal finances for the longer term. *Journal of Management and Change*, 36/37, pp. 55–67.

Riitsalu, L., Murakas, R., & Veeret, D., 2018. Disentangling financial literacy: Three-dimensional approach to analysing management of personal finances In Estonia. *Journal of Social Research & Policy*, 9(1), pp. 29–40.

SIIAP Service Insurance and Investment Advisory Panel, 2022a. *About Us*. [Võrgumaterjal] Leitav: <http://siiap.org/about-us/> [Kasutatud 03.01.2022].

SIIAP Service Insurance and Investment Advisory Panel, 2022b. *Which products are covered?* [Võrgumaterjal] Leitav: <http://siiap.org/products/> [Kasutatud 03.01.2022].

Sherman, A., Shavit, T., Barokas, G., 2020. A Dynamic Model on Happiness and Exogenous Wealth Shock: The Case of Lottery Winners. *Journal of Happiness Studies*, 21(1), pp. 117-137.

Skimmyhorn, W., 2016. Assessing Financial Education: Evidence from Boot Camp. *American Economic Journal: Economic Policy*, 8(2), pp. 322-343.

Statistikaamet, 2022. *Keskmine brutokuupalk*. [Võrgumaterjal] Leitav: <https://www.stat.ee/et/avasta-statistikat/valdkonnad/tooelu/palk-ja-toojoukulu/keskmine-brutokuupalk> [Kasutatud 04.04.2022].

Terrance, M., Janine, K.-S., Gibson, P., 2021. Financial Literacy to Prevent Poor Borrowing Choices. *Financial Services Review*, 29(4), pp. 293-314.

The British Legion, 2021. *Financial guidance*. [Võrgumaterjal] Leitav: <https://www.britishlegion.org.uk/get-support/financial-and-employment-support/finance/financial-guidance> [Kasutatud 02.12.2021].

Thrift Savings Plan, 2021. *Plan for a lifetime with the TSP*. [Võrgumaterjal] Leitav: <https://www.tsp.gov/> [Kasutatud 29.11.2021].



Tibergien, M., 2021. Should Financial Literacy Education Be Core to Your Mission? *Journal of Financial Planning*, 34(7), pp. 58-61.

U.S. Army, 2021. *Army Financial Readiness*. [Võrgumaterjal] Leitav: <https://www.army.mil/standto/archive/2021/06/04/?st> [Kasutatud 21.11.2021].

Turu-uuringute AS, 2019. *Eesti elanike finantskirjaoskuse ehk rahatarkuse uuring*. [Võrgumaterjal] Leitav: [https://www.rahandusministeerium.ee/sites/default/files/eesti\\_elanike\\_finantskirja\\_oskuse\\_aruanne\\_loplik\\_november\\_2019\\_.pdf](https://www.rahandusministeerium.ee/sites/default/files/eesti_elanike_finantskirja_oskuse_aruanne_loplik_november_2019_.pdf) [Kasutatud 04.04.2022].

Vilba, L., 2016. *Veteranide toimetulek tsiviilelus*. [Võrgumaterjal] Leitav: [http://www.yti.ut.ee/sites/default/files/aki/11\\_l.vilba\\_-\\_15.01.2016.ppt](http://www.yti.ut.ee/sites/default/files/aki/11_l.vilba_-_15.01.2016.ppt) [Kasutatud 21.10.2021].

Voomets, K., Riitsalu, L., & Siibak, A., 2021. Rahatarkuse arendamine sotsiaalmeedia abil: Kogumispäeviku näide. *Eesti Haridusteaduste Ajakiri*. 9(2), lk 127-154.

Õunapuu, L., 2014. *Kvalitatiivne ja kvantitatiivne uurimisviis sotsiaalteadustes*. Tartu: Tartu Ülikool.

Walstad, W., Urban, C., Asarta, C., Breitbach, E., Bosshardt, W., Heath, J., O'Neill, B., Wagner, J., Xiao, J-J., 2017. Perspectives on evaluation in financial education: Landscape, issues, and studies. *Journal of Economic Education*, 48(2), pp. 93-112.

Warmath, D., 2021. *The Routledge Handbook of Financial Literacy*. 1. trükk. London: Routledge.

Widdowson & Hailwood, 2007. Financial literacy and its role in promoting a sound financial system. *Reserve Bank of New Zealand*, 70(2), pp. 37-47.

ПСБ, 2022а. *Финансовая грамотность для военных*. [Võrgumaterjal] Leitav: <https://www.youtube.com/playlist?list=PLsKQ32ohYFlv4wt5GuGKF6oS-i8CgPE9k> [Kasutatud 17.01.2022].

ПСБ, 2021. *ПСБ провел открытую лекцию о финансовой грамотности на Международном военно-техническом форуме «Армия – 2021»*

[Võrgumaterjal] Leitav: <https://www.psbank.ru/Bank/Press/News/2021/08/25-04>  
[Kasutatud 17.01.2022].

ПСБ, 2022b. *Финансовый санёр.* [Võrgumaterjal] Leitav:  
<https://psblog.ru/spetsproekty/finsaper/> [Kasutatud 17.01.2022].

## Lisa 1. Ankeetküsitlus

Lugupeetud veteran. Olen Sisekaitseakadeemia Finantskolledži kadett Indrek Paadik ning soovin oma uurimistöös välja selgitada ajutise kõrgema palga riske missioonilt naasnutele. Kõiki saadud vastuseid kasutatakse anonüümselt. Küsimustiku täitmine võtab aega umbes 10 minutit. Tänan ette koostöö eest.

### Sõjaväeline taust

1. *Teie auaste:*
2. *Mitmel missioonil olete käinud?*
3. *Kus Te missioonil olete olnud? Märkige kõik. Muu alla kirjutage koht.*
  - Kosovo
  - Iraak
  - Afganistaan
  - Mali
  - Muu
4. *Missioonil käimise periood? Pange kirja esimese missiooni algus ja viimase missiooni lõpp. Näide: 2006-2012*

### Palun jagage oma kogemusi rahaasjade korraldamises enne ja peale esimest missiooni.

5. *Kuidas kirjeldaksite enda rahalist olukorda enne esimest missiooni?*
  - Väga halb
  - Halb
  - Ei oska öelda
  - Hea
  - Väga hea
6. *Kas Teie finantsolukord peale missiooni pikemas perspektiivis (aasta peale missiooni):*
  - Läks palju paremaks
  - Läks natuke paremaks
  - Jäi samaks
  - Läks natuke halvemaks
  - Läks palju halvemaks
7. *Kas Teil oli enne esimesele missioonile minemist rahalisi raskusi või võlgu?*
  - Jah, mul oli võlgu kokku üle 15000 euro
  - Jah, mul oli võlgu kokku alla 15000 euro
  - Jah, mul oli rahalisi raskusi, aga mitte võlgu
  - Ei olnud
  - Ei soovi öelda

8. *Kas Teil oli aasta pärast esimeselt missioonilt naasmist rahalisi raskusi või võlgu?*

- Jah, mul oli võlgu kokku üle 15000 euro
- Jah, mul oli võlgu kokku alla 15000 euro
- Jah, mul oli rahalisi raskusi, aga mitte võlgu
- Ei olnud
- Ei soovi öelda

9. *Kuidas kasutasite oma ajutist kõrgemat palka?*

- Osa sellest investeerisin (nt kinnisvara, krüptovarad, aktsiad)
- Osa rahast panin kogumiskontole või hoiusele
- Tasusin laenu/võlad
- Kasutasin enamuse olmekuludeks
- Elasin lühikest aega tavapärasest paremini
- Muu

10. *Kas missiooni ajutine kõrgem palk mõjus Teie finantskäitumisele Teie arvates:*

- Negatiivselt
- Algul negatiivselt hiljem positiivselt
- Ei mõjunud kuidagi
- Positiivselt
- Algul positiivselt hiljem negatiivselt

**(Kõik, kes vastavad „Ei mõjunud kuidagi“ suunatakse otse küsimusele nr. 12, ülejäänud suunatakse edasi küsimusele nr. 11)**

11. *Palun selgitage mil viisil?*

12. *Kas ajutise kõrgema palga tagajärjel olete sattunud raskustesse nagu näiteks:*

- Liigne alkoholi tarbimine
- Ületarbimine (näiteks ebavajalik laen)
- Ei ole sattunud
- Muu (palun täpsustage)

13. *Kas Te olete võtnud kiirlaenu?*

- Jah, korduvalt
- Jah, ühe korra
- Ei

**(Kui vastavad „Jah, korduvalt“ või „Jah, ühe korra“ suunatakse nad küsimusele nr 14, kui „Ei“, siis 15)**

14. Kas Teil tekkis kiirlaenu tagasi maksmisel rahalisi raskusi?

- Ei
- Jah

15. Kas missioonilt naastes pöördus Teie poole inimesi, kes püüdsid Teie paremat rahalist seisu enda huvides ära kasutada?

- Jah, ja see õnnestus
- Jah, aga see ei õnnestunud
- Ei pöördunud

**(Kui vastas „Jah, ja see õnnestus“, siis suunatakse edasi küsimusele nr. 14, kui vastas midagi muud, siis küsimusele nr. 15)**

16. Võimalusel palun selgitage.

## VÄLJAÕPE

**Järgnevalt palun Teie arvamust väljaõppe osas, mis puudutab rahatarkust.**

17. Kas Teile on väljaõppe raames isiklikke rahaasjade korraldamist õpetatud?

- Jah on
- Ei mäleta
- Ei ole

**(Kui vastab „jah on“, suunatakse küsimusele 16, kui vastab midagi muud siis küsimusele 17)**

18. Kuidas hindate, oli see piisav missioonil teenitud kõrgema tulu mõistlikuks kasutamiseks?

- Jah oli
- Ei oska hinnata
- Ei olnud

19. Millistel rahaasjade korraldamise teemadel oleksite vajanud rohkem teadmisi?

- Rahaasjade planeerimine
- Laenamine
- Säästmine ja investeerimine
- Kindlustamine
- Riskide hajutamine
- Makseraskuste ennetamine ja lahendamine
- Ei vajanud teadmisi juurde

- Muu

20. *On teile missiooni järel rahaasjus nõustamist pakutud?*

- Jah on
- Ei mäleta
- Ei ole

**(Kui "Jah on", siis suunatakse küsimusele nr. 19, kui vastab midagi muud, siis küsimusele 20)**

21. *Kas see nõustamine tuli:*

- Kaitseväe poolt
- Enda algatusel
- Sõbra/tuttava/läheduse soovitas
- Muu (täpsusta)

22. *Mis Te arvate rahatarkuse õpetamisest Kaitseväes? Palun märkige linnukesega kõige sobilikum variant.*

- Rahatarkust ei ole vaja Kaitseväes õpetada
- Missiooneelsesse väljaõppesse tuleks lisada rahatarkuse õpetus
- Peale missiooni oleks vaja läbi viia rahatarkuse koolitus
- Enne missiooni ja peale missiooni võiks läbi viia rahatarkuse koolituse

## **Rahatarkus**

**Palun öelge järgmiste väidete puhul, kas need on Teie arvates õiged või valed?**

23. *Suurema tootlusega investering on üldjuhul kõrgema riskiga*

- Õige
- Ei tea
- Vale
- Keeldun vastamast

24. *Kui keegi pakub Teile võimalust teenida suure summa raha, siis eksisteerib ka võimalus kaotada suur summa raha.*

- Õige
- Ei tea
- Vale
- Keeldun vastamast

25. *Kõrge inflatsioonitase tähendab, et elamiskulud kasvavad kiiresti.*

- Õige
- Ei tea

- Vale
- Keeldun vastamast

26. *Tavaliselt on aktsiaturul võimalik vähendada investeerimisriski, ostes mitmeid erinevaid aktsiaid ja osakuid.*

- Õige
- Ei tea
- Vale
- Keeldun vastamast

27. *Töenäosus kaotada kogu oma raha on väiksem, kui hoida seda mitmes erinevas kohas.*

- Õige
- Ei tea
- Vale
- Keeldun vastamast

## TAUSTAINFO

**Lõpetuseks mõned küsimused Teie kohta.**

28. *Sugu*

- Mees
- Naine

29. *Vanus*

30. *Haridus*

- Algharidus
- Põhiharidus
- Keskharidus
- Rakenduskõrgharidus
- Kõrgharidus

31. *Elukoht*

32. *Perekonnaseis*

- Vallaline
- Abielus
- Lahutatud

33. *Kas Teil on lapsi?*

- Ei
- 1

- 2
- 3
- Rohkem kui 3

34. *Teie eelmise aasta igakuine keskmine neto sissetulek (see tähendab summa, mis kokku pangaarvele laekus pärast maksude maha arvamist)*

- 0-1200 eurot
- 1201-2000 eurot
- 2001-3000 eurot
- Rohkem kui 3000 eurot

35. *Töökoht*

- Kaitsevägi
- Kaitseliit
- Riigiametnik
- Ettevõtja
- Palgatööline